

موسیقی در عصر مشروطه

پژوهشی در هنر عصر مشروطیت

(کتاب دوم)

گردآوری، تدوین و مقدمه

محمود کوهستانی نژاد

کوهستانی نژاد، مسعود، گردآورنده.
موسیقی در عصر مشروطه / گردآوری، تدوین و مقدمه مسعود
کوهستانی نژاد. - تهران: مهرنامگ، ۱۳۸۴.
۳۶۹ ص. : نمونه، عکس
(پژوهشی در هنر عصر مشروطیت؛ کتاب دوم)
۵۲۰۰۰ ریال
ISBN 964-95640-2-0

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.
کتابنامه. بصورت زیرنویس
۱. هنرها - ایران - تاریخ - ۱۲۸۵ - ۱۳۱۵. ۲. موسیقی - ایران -
تاریخ - ۱۲۸۵ - ۱۳۱۵. الف. عنوان. ب. فروست.

۷۰۹/۵۵

پ ۳ / ۵۷۴ NX

ج ۲

۲۷۳۳ - ۸۳ م

کتابخانه ملی ایران

نشر مهر نامگ

موسیقی در عصر مشروطه

پژوهشی در هنر عصر مشروطیت
(کتاب دوم)

گردآوری، تدوین و مقدمه: مسعود کوهستانی نژاد

ناشر: مهرنامگ

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۴

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۶۴-۹۵۶۴۰-۲-۰

حروف چین: سیما اداره چپ

صفحه آرا: محمود خانی

لیتوگرافی و طرح جلد: طلوع پردازش

چاپ: گنج شایگان؛ چاپ جلد: قدس؛ صحافی: مینو

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: تهران، تلفن: ۸۸۲۵۲۴۹۱

فهرست مطالب

فهرست تفصیلی اسناد و مدارک	۵
پیش‌گفتار	۲۳
مقدمه	۲۵
اسناد و مدارک	۵۳
مدارس	۵۵
مدرسه موزیک	۵۷
بخش موزیک مدرسه الخیریه الایرانیة	۹۷
مدرسه عالی موسیقی	۹۹
کلاس‌های خصوصی	۱۲۳
خارجیان	۱۳۱
رجال	۱۴۵
ابوالقاسم عارف	۱۴۷
درویش خان	۱۶۷
رکن‌الدین مختاری	۱۷۷

۱۸۵	سید احمد کمال‌زاده
۱۸۷	علی تقی وزیری
۱۹۹	غلام‌رضا امیر معزز
۲۰۱	غلام‌حسین سرود
۲۰۳	حسین اسمعیل‌زاده و
۲۰۵	علی اکبر شهنازی
۲۱۳	حسین طاهرزاده
۲۱۵	محمد علی جاهد
۲۱۷	گروه‌های موسیقایی
۲۱۹	انجمن موزیکال
۲۲۱	کلوپ موزیکال
۲۳۳	ارکسترها
۲۳۵	ارکستر نظام
۲۴۱	ارکستر دارالفنون
۲۵۱	ارکستر سلطنتی
۲۵۳	ارکستر مدرسه عالی موسیقی
۲۶۳	سرود ملی و مارش
۲۷۹	زنان
۲۸۹	موزیکانچیان
۲۹۷	اپرت
۳۰۷	باله
۳۱۵	موسیقی و عزاداری

۳۲۱	نوت نویسی و نت آهنگ‌ها
۳۲۹	خرید و فروش ساز
۳۳۷	گرامافون و صفحه موسیقی
۳۵۵	بخش‌نامه‌ها
۳۶۱	متفرقه
۳۸۱	مقالات و خطابه‌ها
۴۲۹	فهرست‌ها
۴۳۱	۱. رجال
۴۳۷	۲. عمومی
۴۴۱	۳. مکان
۴۴۵	تصاویر

فهرست تفصیلی اسناد و مدارک

مدارس

- ۱- مدرسهٔ موسیقی
- سند شمارهٔ ۱
لزوم فراهم آوردن امکانات برای محصلین موسیقی در مدرسهٔ نظامی
ذی قعده ۱۳۲۶ قمری
- سند شمارهٔ ۲
اعلان تشکیل کلاس موسیقی در مدرسهٔ دارالفنون، برنامهٔ تحصیلی و نحوهٔ قبول شاگرد
ربیع الاول ۱۳۳۰ قمری
- اعلان شمارهٔ ۱
خبر تشکیل کلاس موسیقی در مدرسهٔ دارالفنون
ربیع الثانی ۱۳۳۰ قمری
- سند شمارهٔ ۳
گزارشی از نحوهٔ تعمیر پیانو کلاس موسیقی
جمادی الاول ۱۳۳۰ قمری
- اعلان شمارهٔ ۲
اعلان ثبت نام در کلاس موسیقی
ذیقعه ۱۳۳۶ قمری
- اعلان شمارهٔ ۳
دستورالعمل جواب شاگردان داوطلب به مدرسهٔ موسیقی
ربیع الاول ۱۳۳۷ قمری
- گزارش شمارهٔ ۱
گزارشی از تبدیل کلاس موسیقی به مدرسهٔ موسیقی
جمادی الاول ۱۳۳۷ قمری
- گزارش شمارهٔ ۲
گزارشی از بازدید از کلاس‌های مدرسهٔ موسیقی
شعبان ۱۳۳۷ قمری
- سند شمارهٔ ۴
برآورد هزینهٔ تعمیرات مدرسهٔ موسیقی
محرم ۱۳۳۸ قمری

- سند شماره ۵ گزارشی از وضعیت مدرسه موزیک
ربیع الثانی ۱۳۳۸ قمری
- گزارش شماره ۳ ملبوس شاگردهای مدرسه موزیک
ربیع الثانی ۱۳۳۸ قمری
- گزارش شماره ۴ در مدرسه دارالفنون جمادی الاول ۱۳۳۸ قمری
- گزارش شماره ۵ امتحان مدرسه موزیک اردیبهشت ۱۳۰۰
- سند شماره ۶ تصویب نامه اختصاص بودجه برای تعمیرات مدرسه موزیک
مرداد ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۲ اعلان ثبت نام مدرسه شهریور ۱۳۰۰
- سند شماره ۷ لزوم تکمیل تعمیرات ساختمان مدرسه
آبان ۱۳۰۰
- سند شماره ۸ برآورد هزینه و مصالح لازم برای تعمیرات ساختمان مدرسه
بی تا
- مقاله شماره ۱ تاریخچه مدرسه موزیک و امتحان سالانه
اردیبهشت ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۵ اعلان ثبت نام مدرسه شهریور ۱۳۰۱
- سند شماره ۹ درخواست تخلیه اطاق های مدرسه موزیک از هیأت نظارت بر انتخاب
شهریور ۱۳۰۲
- سند شماره ۱۰ برگ احضار به شرکت در جلسه مربوط به تخلیه اطاق های مدرسه
شهریور ۱۳۰۲
- سند شماره ۱۱ فهرست ملزومات مورد احتیاج مدرسه شهریور ۱۳۰۲
- سند شماره ۱۲ درخواست تأمین سوخت کلاس تازه تأسیس مدرسه
مهر ۱۳۰۲
- سند شماره ۱۳ عدم قبول درخواست تأمین سوخت مهر ۱۳۰۲
- مقاله شماره ۲ مقاله ای در اهمیت مدرسه موزیک اردیبهشت ۱۳۰۳
- گزارش شماره ۶ گزارش از جشن فارغ التحصیلی مدرسه موزیک
خرداد ۱۳۰۳

- گزارش شماره ۷ جشن فارغ التحصیلی مدرسه موزیک خرداد ۱۳۰۳
- گزارش شماره ۸ افتتاح مدرسه دارالفنون و مدرسه موزیک شهریور ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۶ اعلان پذیرش محصل شهریور ۱۳۰۳
- سند شماره ۱۴ درخواست برقراری شهریه جهت تعدادی از محصلین دی ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۷ شروع ثبت نام سالیانه شهریور ۱۳۰۴
- گزارش شماره ۹ گزارش برگزاری امتحان فارغ التحصیلان های مدرسه خرداد ۱۳۰۵
- گزارش شماره ۱۰ جشن فارغ التحصیلی مدرسه موزیک خرداد ۱۳۰۵
- گزارش شماره ۱۱ برگزاری جشن مدرسه موزیک خرداد ۱۳۰۵
- اعلان شماره ۸ ثبت نام سالیانه مدرسه بی تا
- سند شماره ۱۵ درخواست اختصاص بودجه برای تعمیر پیانو مدرسه بی تا
- سند شماره ۱۶ گزارشی از وضعیت سازهای مدرسه بی تا
- سند شماره ۱۷ درخواست اعزام فوری یک بنا برای تعمیر ساختمان مدرسه بی تا
- سند شماره ۱۸ دستورالعمل جذب محصلین مدارس برای مدرسه موزیک بی تا
- سند شماره ۱۹ فهرست اسامی شاگردان واجد شرایط دریافت لباس بی تا

۲- بخش موزیک مدرسه الخیریه الایرانیة (دمشق)

- گزارش عملکرد بخش موزیک مدرسه رمضان ۱۳۲۹ قمری

۳- مدرسه عالی موسیقی

- اعلان شماره ۱ آغاز به کار مدرسه عالی موسیقی بهمن ۱۳۰۲

- اعلان شماره ۲ خبر شروع به کار مدرسه عالی موسیقی بهمن ۱۳۰۲
- اعلان شماره ۳ توضیحات پیرامون ثبت نام در مدرسه بهمن ۱۳۰۲
- اعلان شماره ۴ اعلان اجرای برنامه توسط ارکستر بزرگ مدرسه
- اعلان شماره ۵ اعلان اجرای برنامه توسط ارکستر بزرگ مدرسه تیر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۶ برنامه ارکستر بزرگ مدرسه تیر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۷ اعلان برنامه ارکستر بزرگ مدرسه تیر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۸ کنسرت سوم تیر ۱۳۰۴
- مقاله شماره ۱ پیرامون کنسرت ارکستر بزرگ مدرسه تیر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۹ تشکیل کلاس جدید در مدرسه شهریور ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۰ تشکیل کلاس خطابه در مدرسه شهریور ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۱ جایزه مدرسه به محصلین ساعی مدارس آذر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۲ کنسرت مدرسه موسیقی آذر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۳ اخطار از طرف مدرسه برای دادن جایزه دی ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۴ برگزاری کنسرت مدرسه عالی موسیقی در مدرسه عالی آمریکایی بهمن ۱۳۰۴
- سند شماره ۱ درخواست پذیرش مجانی در مدرسه بهمن ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۵ برگزاری کنسرت در مدرسه آمریکایی اسفند ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۶ برگزاری کنسرت در مدرسه آمریکایی اسفند ۱۳۰۴
- مقاله شماره ۲ در مدرسه عالی موسیقی اسفند ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۷ کنسرت های ماهیانه مدرسه فروردین ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۸ کنسرت مدرسه عالی موسیقی در مدرسه آمریکایی اردیبهشت ۱۳۰۵
- اعلان شماره ۱۹ کنسرت مهم مدرسه اردیبهشت ۱۳۰۵

۴- کلاس موسیقی مدرسه اساتید آمریکایی ها

شهریور ۱۳۰۳ - افتتاح مدرسه

۵- کلاس های خصوصی

- ۱- اعلان شماره ۱ کلاس عبدالله شمس الملکی ربیع الثاني ۱۳۲۴ قمری
- ۲- اعلان شماره ۲ تشکیل کلاس موسیقی ایرانی و فرنگی شعبان ۱۳۲۴ ق
- ۳- اعلان شماره ۳ رفع اشتباه شعبان ۱۳۲۴ ق
- ۴- اعلان شماره ۴ تعیین وقت برای آموزش ویلون جمادی الاول ۱۳۲۷ ق
- ۵- اعلان شماره ۵ تشکیل کلاس علیرضاخان رجب ۱۳۲۷ ق
- ۶- اعلان شماره ۶ کلاس مشق ویالین ذی حجه ۱۳۲۷ ق
- ۷- اعلان شماره ۷ تحصیل نوت موزیک محرم ۱۳۳۸ ق
- ۸- اعلان شماره ۸ تحصیل ویلون محرم ۱۳۳۸ ق
- ۹- اعلان شماره ۹ شروع به کار مجدد کلاس موزیک ربیع الاول ۱۳۳۸ ق
- ۱۰- اعلان شماره ۱۰ کلاس درس اکابر دی ۱۳۰۲
- ۱۱- اعلان شماره ۱۱ تشکیل کلاس ناظرزاده آذر ۱۳۰۴

خارجیان

- ۱- سند شماره ۱ نامه لمر در مورد تنبیه یکی از شاگردانش بی تا
- ۱- گزارش شماره ۱ خبر جدایی لمر از همسرش ذی قعدة ۱۲۹۵ ق
- ۱- اعلان شماره ۱ اعلان تشکیل کلاس مسیو پولس ذی حجه ۱۳۲۵ ق
- ۲- اعلان شماره ۲ کلاس موزیک میخائیلیدیس جمادی الثاني ۱۳۲۸ ق
- ۳- اعلان شماره ۳ کلاس ویلون واغیناک شوال ۱۳۲۹ ق
- ۴- اعلان شماره ۴ کنسرت پیانو لوپیشنوف محرم ۱۳۳۸ ق
- ۵- اعلان شماره ۵ کنسرت پیانو لوپیشنوف ربیع الاول ۱۳۳۸ ق
- ۶- اعلان شماره ۶ برگزاری کنسرت ربیع الاول ۱۳۳۸ ق
- ۷- اعلان شماره ۷ برگزاری کنسرت ربیع الثاني ۱۳۳۸ ق

- اعلان شماره ۸ تشکیل کلاس مادام بال آذر ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۹ تشکیل کلاس مادام گودار آذر ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۱۰ برگزاری کنسرت به نفع قحطی‌زدگان روسیه دی ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۱۱ برگزاری کنسرت در هتل دو فرانس اسفند ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۱۲ تعلیم دروس خارجه و درس موزیک توسط بارون آذر ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۱۳ کلاس پروفیسور ستراک فروردین ۱۳۰۲
- اعلان شماره ۱۴ کنسرت باشکوه در مجمع جوانان خرداد ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۱۵ کنسرت باشکوه در مجمع جوانان خرداد ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۱۶ پروگرام نمایش کنسرت مدرسه آلیانس فرانسه خرداد ۱۳۰۴
- سند شماره ۲ درخواست گروهی از خوانندگان برای سفر به ایران مهر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۷ کلاس درس ویلن مهر ۱۳۰۴

رجال

۱ - ابوالقاسم عارف

- اعلان شماره ۱ اعلان بزرگترین نمایش تاریخی ذی حجه ۱۳۳۳ ق
- اعلان شماره ۲ اعلان بزرگترین نمایش تاریخی ذی حجه ۱۳۳۳ ق
- اعلان شماره ۳ بلیط‌ها تمام می‌شود ذی حجه ۱۳۳۳ ق
- اعلان شماره ۴ کنسرت باشکوه ذی حجه ۱۳۳۷ ق
- اعلان شماره ۵ امشب در گراند هتل ذی حجه ۱۳۳۷ ق
- مقاله شماره ۱ کنسرت عارف اسفند ۱۳۰۰
- گزارش شماره ۱ کنسرت عارف اسفند ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۵ «هموطنان را بشارت» اسفند ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۶ «نمایش عالی» اسفند ۱۳۰۰

اعلان شماره ۷	اعلان کنسرت جمهوری	اسفند ۱۳۰۲
اعلان شماره ۸	اعلان کنسرت جمهوری	اسفند ۱۳۰۲
اعلان شماره ۹	اعلان کنسرت جمهوری	اسفند ۱۳۰۲
گزارش شماره ۲	کنسرت جمهوری عارف	اسفند ۱۳۰۲
گزارش شماره ۳	کنسرت جمهوری عارف	اسفند ۱۳۰۲
مقاله شماره ۲	توقیف ناهید	آذر ۱۳۰۳
گزارش شماره ۴	ورود عارف به تهران و گزارش کنسرت در تبریز	اسفند ۱۳۰۳ و اردیبهشت ۱۳۰۴
مقاله شماره ۳	ادبیات عارف	خرداد ۱۳۰۴

۲- درویش خان

اعلان شماره ۱	سومین نمایش ادبی	جمادی الثانی ۱۳۳۵ ق
اعلان شماره ۲	اعلان اسم فامیل	ربیع الاول ۱۳۳۷ ق
گزارش شماره ۱	نمایش جمعیت خیریه	جمادی الاول ۱۳۳۷ ق
اعلان شماره ۳	کنسرت درویش	آذر ۱۳۰۰
اعلان شماره ۴	کنسرت درویش	آذر ۱۳۰۰
اعلان شماره ۵	کنسرت درویش	آذر ۱۳۰۰
گزارش شماره ۲	گزارش کنسرت درویش	آذر ۱۳۰۰

۳- رکن الدین مختاری

اعلان شماره ۱	دومین کنسرت ملی	جمادی الثانی ۱۳۳۶ ق
اعلان شماره ۲	دومین کنسرت ملی	جمادی الثانی ۱۳۳۶ ق
اعلان شماره ۳	کنسرت و نمایش نوپهار	جمادی الثانی ۱۳۳۶ ق
اعلان شماره ۴	عالی ترین کنسرت	صفر ۱۳۳۷ ق
گزارش شماره ۱	گزارشی از برگزاری کنسرت	ربیع الاول ۱۳۳۷ ق
اعلان شماره ۵	برگزاری کنسرت	ربیع الثانی ۱۳۳۷ ق

- اعلان شماره ۶ برگزاری کنسرت ربیع الثانی ۱۳۳۷ ق
— اعلان شماره ۷ برگزاری کنسرت ربیع الثانی ۱۳۳۷ ق

۴ - سید احمد کمالزاده

- اعلان شماره ۱ نمایش علم موسیقی ساز اسفند ۱۳۰۰
— اعلان شماره ۲ کنسرت کمالزاده اردیبهشت ۱۳۰۳

۵ - علی نقی وزیری

- مقاله شماره ۱ فضل و هنر مرداد ۱۳۰۲
— اعلان شماره ۱ تشکر و معذرت دی ۱۳۰۳
— اعلان شماره ۲ طبع متن کنفرانس های چهارگانه آبان ۱۳۰۳
— خطابه سوگواری ایرج میرزا در مدرسه عالی موسیقی
— اعلان شماره ۳ تشکر و معذرت فروردین ۱۳۰۵
— مقاله شماره ۲ زنده کننده موسیقی اردیبهشت ۱۳۰۵

۶ - غلام رضا امیرمعزز

- مقاله پیشنهاد تشکیل کنسرواتوار موسیقی شعبان ۱۳۲۴ ق

۷ - غلام حسین سرود

- اعلان نام خانوادگی محرم ۱۳۳۸ ق

۸ - حسین اسمعیل زاده و...

- اعلان شماره ۱ برگزاری کنسرت رجب ۱۳۳۴ ق
— اعلان شماره ۲ برگزاری کنسرت رجب ۱۳۳۴ ق

۳- اعلان شماره ۳ برگزاری کنسرت شعبان ۱۳۳۴ ق
۹- حسین شهنازی

۱- اعلان شماره ۱ کنسرت شهنازی فروردین ۱۳۰۱
۲- اعلان شماره ۲ کنسرت شهنازی فروردین ۱۳۰۱
۳- اعلان شماره ۳ کنسرت شهنازی فروردین ۱۳۰۱
۴- اعلان شماره ۴ کنسرت شهنازی فروردین ۱۳۰۱
۵- اعلان شماره ۵ کنسرت شهنازی فروردین ۱۳۰۱
۶- اعلان شماره ۶ تعویق کنسرت شهنازی اردیبهشت ۱۳۰۱
۷- اعلان شماره ۷ کنسرت شهنازی اردیبهشت ۱۳۰۱
۸- اعلان شماره ۸ نام فامیل آبان ۱۳۰۴
۱- گزارش شماره ۱ گزارشی از برگزاری کنسرت شهنازی دی ۱۳۰۴

۱۰- حسین طاهرزاده

۱- اعلان معرفی خود جمادی الاول ۱۳۳۴ ق
۲- گزارش خواندن غزل‌های تازه در کنسرت درویش خان رجب ۱۳۳۵ ق

۱۱- محمدعلی جاهد

۱- اعلان اخطار در خصوص نام فامیل شهریور ۱۳۰۴

گروه‌های موسیقایی

۱- انجمن موزیکال

۱- گزارش تفصیل انجمن موزیکال ذی قعدة ۱۲۸۸ ق

۲- کلوپ موزیکال

۱- گزارش مفصل از کلوپ موزیکال زمستان ۱۳۰۳

- اعلان شماره ۱ ایام پذیرایی شهریور ۱۳۰۴
 — اعلان شماره ۲ اعلان تغییر ساعات جلسات هفتگی فروردین ۱۳۰۵
 — اعلان شماره ۳ اخطار به اعضای بد حساب خرداد ۱۳۰۵

ارکسترها

۱ - ارکستر نظام

- گزارش شماره ۱ گزارشی از اجرای ارکستر ذی حجه ۱۳۳۱ ق
 — گزارش شماره ۲ کنسرت ایرانی، ارکستر اروپایی آذر ۱۳۰۴

۲ - ارکستر دارالفنون

- اعلان شماره ۱ نامه تشکر آمیز اعضای ارکستر ذی حجه ۱۳۲۷ ق
 — مجموعه اسناد شماره ۱ رسیدگی به درخواست ورثه یکی از اعضای ارکستر جهت دریافت مقرری

۱۳۳۰ ق

- سند شماره ۲ ضرورت تعمیر بام کلاس ارکستر صفر ۱۳۳۱ ق
 — مجموعه اسناد شماره ۳

درخواست پرداخت حقوق چند تن از اعضای ارکستر

۱۳۳۳ ق

- سند شماره ۴ درخواست خرید سازهای جدید بی تا

۳ - ارکستر سلطنتی

- سند شماره ۱ ضرورت پرداخت تنخواه خرید لباس ارکستر

ذی قعدة ۱۳۳۰ ق

- اعلان شماره ۱ اجرای موسیقی ذی حجه ۱۳۳۳ ق

- اعلان شماره ۲ فوق العاده موزیک سلطنتی رمضان ۱۳۳۳ ق

- اعلان شماره ۳ حقوق موزیک صاحبقرانیه شوال ۱۳۳۳ ق

۴- ارکستر مدرسه عالی موسیقی

.....

- اعلان شماره ۱ اجرای موسیقی در شب فردوسی مهر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۲ سه لذت در یک شب آبان ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۳ تعویق اجرای موسیقی در شب فردوسی آبان ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۴ اجرای موسیقی در شب فردوسی آذر ۱۳۰۴
- مقاله شماره ۱ گزارشی از اجرای موسیقی در شب فردوسی آذر ۱۳۰۴
- مقاله شماره ۲ در سالن مدرسه نظام دی ۱۳۰۴

سرود ملی و مارش

- اعلان شماره ۱ تصنیف سرود ملی توسط غلام رضا موزیکانچی رمضان ۱۳۲۷ ق
- اعلان شماره ۲ جشن شرکت علمیه و سرود ملی ساخته فروغی ذی حجه ۱۳۲۷ ق
- گزارش شماره ۳ جشن شرکت علمیه و سرود ملی ساخته فروغی ذی حجه ۱۳۲۷ ق
- اعلان شماره ۳ سرود ملی جمادی الاول ۱۳۲۹ ق
- مقاله شماره ۱ سرودهای ملی رمضان ۱۳۳۳ ق
- مقاله شماره ۲ سرود ملی ذی قعدة ۱۳۳۳ ق
- گزارش شماره ۲ مارش نظامی ساخته یوسف خان محرم ۱۳۳۸ ق
- اعلان شماره ۴ سرود ملی دردشتی مرداد ۱۳۰۲
- گزارش شماره ۳ مارش ایران ساخته علی نقی وزیری اسفند ۱۳۰۲
- گزارش شماره ۴ مارش مدارس ساخته علی نقی وزیری خرداد ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۵ طبع سرودهای ملی دی ۱۳۰۴

زنان

- مقاله شماره ۱ نامه قمرالملوک در باب «زن و موسیقی» بهمن ۱۳۰۲

- اعلان شماره ۱ کنسرت عالی جهت خانم‌ها فروردین ۱۳۰۵
 — اعلان شماره ۲ بالت و کنسرت اردیبهشت ۱۳۰۵
 — اعلان شماره ۳ کنسرت با شکوه اردیبهشت ۱۳۰۵

موزیکانچیان

- گزارش شماره ۱ وضعیت موزیک نظام در قائنات محرم ۱۳۳۳ ق
 — گزارش شماره ۲ نواختن مارش فتح انگلیس توسط موزیکانچی ایرانی
 ربیع الاول ۱۳۳۳ ق
 — گزارش شماره ۳ تحصن موزیکانچیان رشت ربیع الثانی ۱۳۳۳ ق
 — اعلان شماره ۱ عریضه تشکر موزیکانچیان رشت
 جمادی الاول ۱۳۳۳ ق
 — گزارش شماره ۴ موزیک برای اردو شعبان ۱۳۳۴ ق
 — گزارش شماره ۵ موزیک برای اردو رمضان ۱۳۳۴ ق
 — گزارش شماره ۶ دستگیری مأمورین فراری موزیک شوال ۱۳۳۷ ق
 — اعلان شماره ۲ اعلان اداره موزیک در باب پذیرش شاگرد
 ذی حجه ۱۳۳۷ ق
 — گزارش شماره ۷ ریاست موزیک خراسان ربیع الثانی ۱۳۳۸ ق
 — گزارش شماره ۸ حقوق رئیس موزیک ربیع الثانی ۱۳۳۸ ق
 — گزارش شماره ۹ ریاست موزیک جمادی الاول ۱۳۳۸ ق
 — گزارش شماره ۱۰ تشکیل موزیک در اصفهان جمادی الثانی ۱۳۳۸ ق
 — اعلان شماره ۲ اعلام اسم فامیل رئیس موزیک کرمانشاه
 شعبان ۱۳۳۸ ق

اپرت

- اعلان شماره ۱ در اطراف نمایش پریچهر و پریزاد دی ۱۳۰۰
 — اعلان شماره ۲ نمایش تظاهرات و نفوذ عشق بهمن ۱۳۰۰

- اعلان شماره ۳ برگزاری اپرت آرشین مال آلان، ... اسفند ۱۳۰۰
- مقاله شماره ۱ تاتر و موسیقی اسفند ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۴ در سالن گراند هتل فروردین ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۵ برگزاری کنسرت خرداد ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۶ نمایش و کنسرت به منفعت جریده بهارستان خرداد ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۷ نمایش های آهنگین میرازده عشقی مرداد ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۸ اپرت خواب شاه شهریور ۱۳۰۱
- اعلان شماره ۹ جشن گلها و خدای گل بهمن ۱۳۰۴

باله

- اعلان شماره ۱ بال کستمه جمادی الثاني ۱۳۳۹ ق
- سند شماره ۱ درخواست یک بالرین برای اجرای برنامه جمادی الثاني ۱۳۳۹ ق
- اعلان شماره ۲ برگزاری باله در سالن گراند هتل فروردین ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۳ برگزاری باله در مهمانخانه اروپا تیر ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۴ کنسرت با شکوه مجمع جوانان خرداد ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۵ کنسرت با شکوه مجمع جوانان خرداد ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۶ بال ماسکه در کافه لوکس دی ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۷ شب نشینی بالت بهمن ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۸ بالت در کافه اوگانف اسفند ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۹ بالت و کنسرت مادام دسانو اسفند ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۰ بالت و کنسرت مادام دسانو اسفند ۱۳۰۴

موسیقی و عزاداری

- سند شماره ۱ اعتراض رئیس تقاره خانه به فعالیت عده ای مطرب جمادی الثاني ۱۳۳۸ ق

- گزارش شماره ۱ برگزاری موسیقی عزا در ایام عاشورا مهر ۱۳۰۰
- گزارش شماره ۲ ممانعت از فعالیت نوازنده تار فروردین ۱۳۰۱
- گزارش شماره ۳ اعتراض به اجرای موسیقی در ایام عزاداری مهر ۱۳۰۲

نت نویسی و نت آهنگ‌ها

- اعلان شماره ۱ نت‌های ایرانی و آهنگ ربیع‌الثانی ۱۳۳۴ ق
- گزارش شماره ۱ درخواست تحقیق پیرامون موسیقی در ایلات
- گزارش شماره ۲ درخواست یک کمپانی آمریکایی برای دریافت نت موسیقی ایرانی صفر ۱۳۳۸ ق
- مجموعه اسناد رسیدگی به درخواست یکی از موسیقیدان‌های تبعه آمریکا برای دریافت نت موسیقی ایرانی خرداد ۱۳۰۳
- گزارش شماره ۳ تهیه نت برای آوازهای ایرانی بهمن ۱۳۰۴
- گزارش شماره ۴ گزارشی از اقدام مربوط به تهیه نت برای آوازهای ایرانی بهمن ۱۳۰۴

خرید و فروش ساز

- اعلان شماره ۱ فروش یک پیانو شعبان ۱۳۲۷ ق
- اعلان شماره ۲ فروش یک پیانو رمضان ۱۳۲۷ ق
- اعلان شماره ۳ قرعه کشی برای پیانو شوال ۱۳۲۷ ق
- اعلان شماره ۴ اخطار از طرف انجمن اخوت شوال ۱۳۲۷ ق
- اعلان شماره ۵ قرعه کشی برای پیانو جمادی الاول ۱۳۳۳ ق
- اعلان شماره ۶ فروش پیانو رجب ۱۳۳۳ ق
- اعلان شماره ۷ قرعه کشی برای فروش پیانو ربیع الاول ۱۳۳۴ ق
- اعلان شماره ۸ فروش پیانو فروردین ۱۳۰۰

- اعلان شماره ۹ پیانو سازی لیر دی ۱۳۰۰
 — اعلان شماره ۱۰ اعلان فروش ویلون اسفند ۱۳۰۰
 — اعلان شماره ۱۱ فروش پیانو مهر ۱۳۰۱

گرامافون و صفحه موسیقی

- اعلان شماره ۱ فروش گرامافون شعبان ۱۳۲۷ ق
 — اعلان شماره ۲ گرامافون رمضان ۱۳۲۷ ق
 — اعلان شماره ۳ فروش گرامافون و صفحه رمضان ۱۳۲۷ ق
 — سند شماره ۱ درخواست تحقیق پیرامون تعداد صفحات موسیقی ایرانی
 تولید شده در کارخانه های فرانسوی ۱۳۲۸ ق
 — مجموعه اسناد شماره ۲

متن بازجویی ها و مکاتبات مربوط به رسیدگی
 پیرامون واردات صفحه موسیقی به ایران ۱۳۲۸ ق

بخش نامه ها

- اعلان شماره ۱ دستور وزارت داخلی در جلوگیری از منهیات رجب ۱۳۳۳ ق
 — اعلان شماره ۲ جلوگیری از منهیات رمضان ۱۳۳۳ ق
 — اعلان شماره ۳ جلوگیری از منهیات رمضان ۱۳۳۴ ق
 — اعلان شماره ۴ ممانعت از پخش موسیقی از منازل اردیبهشت ۱۳۰۱
 — گزارش شماره ۱ غدغن اکید منهیات در مشهد آبان ۱۳۰۱
 — اعلان شماره ۵ منع چاپ اعلان فروش ساز در جراید مرداد ۱۳۰۱

متفرقه

- سند شماره ۱ گزارشی از روانه شدن اهل طرب به اردوی شاهی بی تا
 — سند شماره ۲ استفسار از مجازات فردی که دارای آلات موسیقی بود بی تا

- اعلان شماره ۱ جشن عالی کنکاش جمادی الاول ۱۳۳۴ ق
- اعلان شماره ۲ نمایش پیری و معرکه گیری ربیع الاول ۱۳۳۶ ق
- اعلان شماره ۳ برگزاری نمایش همراه با ارکستر از سوی شرکت کمدی ایران ربیع الاول ۱۳۳۶ ق
- اعلان شماره ۴ برگزاری نمایش همراه با ارکستر از سوی شرکت کمدی ایران ربیع الاول ۱۳۳۶ ق
- اعلان شماره ۵ بشارت برگزاری تاتر همراه با ساز و رقص ربیع الاول ۱۳۳۶ ق
- اعلان شماره ۶ بشارت برگزاری تاتر همراه با ساز و رقص ربیع الثانی ۱۳۳۶ ق
- اعلان شماره ۷ برگزاری کنسرت برای فقرا ربیع الثانی ۱۳۳۶ ق
- اعلان شماره ۸ تاتر با ارکستر ایرانی (می خواهم بخوابم) رجب ۱۳۳۷ ق
- گزارش شماره ۱ درخواست گروه موزیک و ارکستر برای سرگرمی مدعوین کاخ گلستان شعبان ۱۳۳۷ ق
- گزارش شماره ۲ بیان برگزاری کنسرت رمضان ۱۳۳۷ ق
- اعلان شماره ۹ نمایش کنسرت در گراند هتل ربیع الاول ۱۳۳۸ ق
- اعلان شماره ۱۰ سرگذشت وزیر لنگران و کنسرت عالی سرگذشت وزیر لنگران و کنسرت عالی جمادی الثانی ۱۳۳۸ ق
- اعلان شماره ۱۱ ارکست بی قرینه - نمایش بی نظیر شوال ۱۳۳۸ ق
- اعلان شماره ۱۲ جشن افتتاح انجمن ادبی و صناعی جمادی الثانی ۱۳۳۹ ق
- سند شماره ۳ درخواست یک مهمانخانه دار جهت اجرای موسیقی و رقص اردیبهشت ۱۳۰۰
- اعلان شماره ۱۳ کنسرت با شکوه نوروز اسفند ۱۳۰۳
- اعلان شماره ۱۴ گاردن پارتی مهر ۱۳۰۴
- اعلان شماره ۱۵ جشن پنجمین سال ناهید خرداد ۱۳۰۵

- اعلان شماره ۱۶ معرفی اعضاء کنسرت ناهید خرداد ۱۳۰۵ ق
— مجموعه اعلانات برگزاری کنسرت از سوی جمعیت خیریه سرپرستی یتام
۱۳۳۶ ق - ۱۳۳۸ ق

مقالات و خطابه‌ها

- مقاله شماره ۱ امتحان احساسات موسیقی محرم ۱۳۰۰ ق
— مقاله شماره ۲ شعر و موسیقی صفر ۱۳۳۳ ق
— مقاله شماره ۳ موسیقی ذی قعدة ۱۳۳۸ ق
— اعلان و متن کنفرانس مترجم الممالک موسیقی ایرانی
ربیع الثاني ۱۳۳۹ ق
— مقاله شماره ۴ طبیعت، عشق، موسیقی جمادی الاول ۱۳۳۹ ق
— مقاله شماره ۵ شعر - موسیقی آبان ۱۳۰۱ ق
— مقاله شماره ۶ تغییرات در موسیقی ایران مرداد ۱۳۰۲ ق
— مقاله شماره ۷ موزیک سویل بهمن ۱۳۰۲ ق
— مقاله شماره ۸ نقد مقاله «موزیک سویل» بهمن ۱۳۰۲ ق
— مقاله شماره ۹ نقد مقاله «موزیک سویل» بهمن ۱۳۰۲ ق
— مقاله شماره ۱۰ نقد مقاله «موزیک سویل» بهمن ۱۳۰۲ ق
— مقاله شماره ۱۱ موسیقی چیست؟ اردیبهشت ۱۳۰۴ ق

پیش‌گفتار

بدون تردید، موسیقی را می‌باید مظلوم‌ترین هنر در ایران قلمداد کرد. ایرانیان نیز، همانند ملل دیگر، به موسیقی علاقه داشتند و از این هنر استفاده‌های زیادی برده‌اند؛ و موسیقی در تار و پود زندگی فرهنگی و اجتماعی آنان حضور مستمر داشته است. از آن چوپان‌نی‌زن و، از آن مردم شاد ایللیاتی گرفته، تا آن صوفی که سماع خود را به‌جا می‌آورد؛ از مراسم‌های شاعری که هرازچندگاهی در خانه‌ای، کوچه‌ای، محله‌ای و شهری برگزار می‌شد، تا خلوت آن انسانی که در خود فرو رفته و ترجمان ترجمان احساساتش را به لطیف‌ترین شکل بیان می‌کرد، همه و همه موسیقی را نیاز خود احساس نموده و، هنری را جز آن برای ابراز احساسات پیدا نکرده بودند.

علیرغم وجود چنین طیف گسترده‌ای، به دلایلی، هنر موسیقی هیچ‌گاه، در ایران مورد توجه و تکریمی که در خور و شایسته آن است، قرار نگرفت. هیچ‌گاه، تلاشی جدی برای گردآوری آثار و ترجمان زندگانی آن هنرمندان گم‌نام و حتی نامدار نیز، انجام نشد. افسوس و صد افسوس که کوچک‌ترین نشانی از صدها گروه هنرمندی که شادی را به میان مردم می‌بردند و نغمه‌های زیبایی را می‌سراییدند، نیست و، از آن آهنگ‌های زیبای محلی و نغمه‌ها و ترانه‌های روستایی چیزی باقی نمانده است. بنابراین، تلاش این‌جانب برای بررسی و پژوهش پیرامون وضعیت موسیقی، در طی

دوره بیست ساله عصر مشروطیت (۱۲۸۵-۱۳۰۴)، تنها به گردآوری گزارشاتی منتهی شد که بیانگر بخش بسیار ناچیزی از فعالیت‌های هنرمندان موسیقی و هم چنین، خود موسیقی در آن دوره بیست ساله است.

بدون شک، این رساله را می‌باید برگ سبزی تلقی کرد، از تلاش عظیم و حیات مستمر هنری سترگ در میان ملت ایران. امید است در آینده، در پرتو تلاش محققان و پژوهشگران دیگر، اطلاعات بیشتری از وضعیت موسیقی، در عصر مشروطیت، پیدا و منتشر شود. شاید و تنها شاید، بدین وسیله بتوان ذره‌ای از ارزش هنرمندان موسیقی ایران را بیان کرده و به آنان ادای احترام نمود.

رساله پیش رو، همانند کتاب اول از مجموعه هنر در عصر مشروطیت — سینما — از دو قسمت کلی «مقدمه»، «اسناد و اعلامیه‌ها» تشکیل شده است؛ با تفکیک این دو قسمت از یکدیگر، صاحب نظران و نویسندگان محترم دیگر قادر به استفاده مستقیم از اسناد و اعلامیه‌ها می‌شوند.

مقدمه را، با بحث درباره آموزش موسیقی علمی در ایران، از اواسط دوره ناصرالدین شاه، آغاز کرده و تا سال ۱۳۰۴، ادامه داده‌ایم. گروه‌های موسیقایی، ارکسترها، آثار موسیقایی، زن و موسیقی از جمله عناوین دیگر مندرج در مقدمه کتاب حاضر است. در بخش اسناد نیز، تقریباً، تفکیک موضوعی مزبور رعایت شده و اسناد و اعلامیه‌های هر قسمت براساس سیر زمانی، مرتب و ارائه شده‌اند.

مقدمه

برای بررسی سرگذشت موسیقی در ایران عصر مشروطیت، باید کمی به عقب‌تر از زمان انقلاب مشروطیت، و به اواسط دوره ناصرالدین شاه، بازگشت. زمانی که مسیو لمر فرانسوی برای تربیت موزیکانچی‌های افواج نظامی وارد ایران شد و کلاس موسیقی را در مدرسه دارالفنون تأسیس کرد. شاید این اقدام، یعنی آغاز ورود موسیقی جدید با تشکیل یک کلاس را، می‌باید به فال نیک گرفت و آن را زیربنایی‌ترین اقدام برای رواج موسیقی علمی در ایران، قلمداد کرد. به همین لحاظ، در ادامه نیز، نخست، موضوع آموزش موسیقی را مورد بحث قرار خواهیم داد:

آموزش

۱- لمر و پایه‌گذاری موسیقی علمی در ایران

پایه‌گذار موسیقی علمی در ایران، لمر فرانسوی است که، با تشکیل کلاس موسیقی در مدرسه دارالفنون، به قصد تأمین موزیکانچیان دستجات نظامی و درباری، عملاً نگرش علمی موسیقی را، در ایران، مطرح ساخت. آلفرد ژان باتیست لمر در سال ۱۸۶۸ / ۱۲۸۵ قمری / ۱۲۴۷، به ایران آمد و کار خود را در شعبه موزیک مدرسه دارالفنون

آغاز کرد^۱. او، علاوه بر تأسیس شعبه موسیقی نظامی در مدرسه دارالفنون^۲، آثاری را نیز تألیف نمود. کتاب تئوری موسیقی او را، که شامل درس‌های نظری است، مزین‌الدوله به فارسی ترجمه کرد و در سال ۱۳۰۰ قمری، در چاپ‌خانه دارالفنون چاپ شد^۳. علاوه بر آن، نخستین آهنگ سلام رسمی ایران، با عنوان «سلام شاه» ساخته اوست و هم چنین، گفته می‌شود نخستین سرود ملی ایران را نیز، ثمر ساخته است^۴. ثمر دسته‌های موزیک نظامی تشکیل داد و کنسرت‌هایی را نیز، اجرا نمود^۵. از نحوه رفتار او در ایران، نامه‌ای در همین مجموعه، وجود دارد که او در شکایت از برخی شاگردانش، به یکی از مقامات ایرانی نوشته است^۶.

بدین ترتیب، با حمایت مستقیم دولت، موسیقی علمی در ایران پایه‌گذاری شد و تا چند دهه بعد، هر ساله، تعدادی نوازنده واجد صلاحیت تربیت می‌شدند. تقریباً، تمامی این تعداد در دستجات مارش نظامی دسته‌های مختلف قشونی مشغول به کار شدند و تعداد اندکی از آنان نیز، گروه نوازندگان سلطنتی را تشکیل داده و در مراسم‌های رسمی به نواختن مارش نظامی می‌پرداختند.

به روایت سالار معزز، یکی از شاگردان ثمر، پنجاه سال قبل (از سال ۱۳۰۱)، دولت علیه ایران یک نفر معلم بزرگ متخصص موزیک را، موسوم به مسیو ثمر، از فرانسه، برای تأسیس یک مدرسه موزیک، در تهران، تقاضا نمود. چون در آن زمان، در مدرسه دارالفنون اغلب از علوم و فنون تدریس می‌شد، لذا، این مدرسه هم در دارالفنون تأسیس شد. بعد از دو دوره خارج شدن شاگردان فارغ‌التحصیل، که مدت آن تقریباً بیست سال به طول انجامید، نظر به آن که آن زمان، کیفیت حلاوت این علم شریف در انظار مخفی بود و چندان توجهی به آن نداشتند، که اسباب تشویق معلم و متعلمین شود؛ لذا، به مرور

۱. بلوکباشی، علی و شهیدی یحیی، پژوهشی در موسیقی و سازهای موسیقی نظامی دوره قاجار، دفتر پژوهش‌های

فرهنگی، تهران ۱۳۸۱، ص ۷۸-۷۷.

۲. همان، ص ۱۱۵.

۳. همان.

۴. همان، ص ۱۱۷.

۵. سینتا، ساسان، چشم‌انداز موسیقی ایران، موسسه انتشاراتی مشعل، تهران ۱۳۶۹، ص ۷۶-۷۷.

۶. ص ۱۳۳ و ۱۳۴.

زمان، آن مدرسه و آن دروس به حالت توقف و تعطیل درآمد تا آن‌که، در بیست و پنج سال قبل، آن مدرسه به کلی منحل شد.^۱

باتوجه به عبارات فوق، مشخص می‌شود که در فاصلهٔ زمان ورود کُمر به ایران، تا انقلاب مشروطیت، ۱۲۸۵-۱۳۲۵ قمری / ۱۲۴۷-۱۲۸۶، موسیقی علمی در حصار کلاس مدرسهٔ دارالفنون و افواج نظامی محصور بود. در این میان، تشکیل انجمن موزیکال در سال ۱۲۸۶ قمری / ۱۲۴۸، می‌توانست سنگ بنایی برای گسترش موسیقی علمی در میان طبقهٔ تحصیل‌کردهٔ جامعه باشد؛ لیکن، به نظر می‌رسد این انجمن برخلاف نامش، یک محفل خصوصی بود برای گردهم آمدن اعیان و اشراف و خارجیان مقیم تهران.^۲

۲- کلاس موزیک دارالفنون

بازگردیم به کلاس موزیک کُمر؛ به تعبیر سالار معزز کلاس کُمر حدود سال‌های ۱۲۷۵-۱۲۷۷، به طور کلی منحل شد.^۳ این تعطیلی تا بعد از انقلاب مشروطه، به طول انجامید؛ به نحوی که در ذی‌قعدة ۱۳۲۶ قمری / آذر و دی ۱۲۸۷، مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) طی نامه‌ای به رئیس مدرسهٔ نظام، درخواست پذیرش سی نفر از متعلمین موزیک را در آن مدرسه می‌نماید.^۴ چندی بعد، و احتمالاً در اواسط سال ۱۳۲۹ قمری / ۱۲۹۰، به همت و پشت‌کار سالار معزز^۵، طرح تشکیل مجدد کلاس موسیقی دارالفنون مطرح شد. او، چند سال قبل از آن، در شعبان ۱۳۲۴ قمری / ۱۲۸۵، طی مقاله‌ای، خبر از تشکیل قریب‌الوقوع کنسرواتوار موسیقی را در ایران و توسط فرزندش (نصرالله خان) داده بود. در آن مقاله، علت و جزئیات پیش‌نهاد مطرح می‌شود: «چون چند ماه قبل، فرزندی با تصدیق نامهٔ کنسرواتوار پترزبورگ، که شاهد تکمیل علم اوست، مراجعت کرده به قصد آن‌که از این کشته، دولت و وطن عزیز

۱. ← ص ۷۱-۷۲.

۲. ← ص ۲۱۹-۲۲۰.

۳. ← ص ۷۱-۷۲.

۴. ← ص ۷۱-۷۲.

۵. برای مروری بر زندگانی او ← سپنتا؛ ساسان، پیشین، ص ۷۷-۷۹.

حاصلی بردارد از درگاه آگاه درخواست اجازه نمود و به این امتیاز سرافراز شد که مدرسه موسوم به کنسرواتوار، موافق نظام‌نامه معمول اروپا مخصوص تحصیل علم موزیک در تهران دایر نماید. انشاء الله تا غرّه ماه شوال [آبان و آذر همان سال]، کنسرواتوار شاهنشاهی ایران مفتوح و دایر می‌شود.^۱

چنین ایده‌ای هیچ‌گاه، به تحقق نیوست ولی غلام رضا خان امیر پنجه، صاحب‌منصب اداره قزاق خانه و ریاست کل موزیک کشور، از اواسط سال ۱۳۲۹ قمری / ۱۲۹۰، به فکر احیای کلاس موزیک مدرسه دارالفنون افتاد؛ تلاش او مثمر ثمر بوده و کلاس موزیک با بودجه ماهی یک صد و پنجاه تومان تأسیس شد.^۲ در اعلان موجود از فراخوان ثبت‌نام در کلاس موزیک مدرسه دارالفنون، در اسفند ۱۲۹۰، شرایط پذیرش محصل در کلاس مزبور اعلام شد. از جمله نکات جالب آن اعلان، مجبور ساختن شاگردان به تحصیل «زبان فرانسه، جغرافیا، حساب و هندسه است».^۳ ولی شش سال بعد، در اواخر ۱۳۳۶ قمری / ۱۲۹۷، در اعلان ثبت نام کلاس موزیک، بر این نکته تأکید می‌شود که «در کلاس مزبور فقط تدریس و تعلیم علم موزیک» انجام می‌شود.^۴

به مرور زمان بر اهمیت کلاس مذکور افزوده شد. در این میان، می‌باید از اقداماتی یاد کرد که در زمان نصیرالدوله (وزیر معارف)، در سال ۱۳۳۷ قمری / ۱۲۹۸؛ انجام شد.

در اوایل آن سال (بهمن ۱۲۹۷)، اوطی دستورالعملی به کلیه مدارس دولتی، آنها را به اعزام محصل به کلاس موزیک، تشویق کرد و نیز، مقرر داشت به داوطلبان «کلیه

۱. ← ص ۲۰۰.

۲. این موضوع به ویژه آن‌گاه، اهمیت می‌یابد که لمر نیز، در همان اوان ۱۲۸۸ / ۱۹۰۹؛ درگذشته بود. به گفته بلوکباشی «پس از مرگ لمر، یک سال اداره شعبه موزیک دارالفنون بی‌سرپرست بود و در سال ۱۳۲۸ قمری، شعبه موزیک نظام از دارالفنون، که واحدی مستقل بود، جدا و ضمیمه وزارت معارف گردید و ریاست آن به غلام رضاخان سالار معزز سپرده شد.» ← بلوکباشی، علی و شهیدی، یحیی؛ پیشین؛ ص ۸۵.

۳. ← ص ۵۸-۵۹.

۴. ← ص ۶۶.

۵. ← ص ۶۰-۶۱.

لوازم التحریر مدرسه موسیقی به علاوه سالی، دو دست لباس مخصوص تابستانی و زمستانی، از طرف دولت، مجاناً داده خواهد شد»^۱.

۳- مدرسه موسیک دارالفنون

ولی اقدام اصلی نصیرالدوله تبدیل کلاس موسیک به مدرسه موسیک، در جمادی الاول ۱۳۳۷ قمری / اوایل بهار ۱۲۹۸ بود^۲. براساس دستور او «کلاس موسیک به مدرسه موسیقی و دارای دو کلاس ابتدایی و عالی [تبدیل] شد. سی نفر شاگرد هم به عده شاگردان سابق افزوده گردید. لباس و سایر لوازم آنها هم از طرف دایره محاسبات تهیه شده و بودجه آن هم ماهیانه سی صد تومان و کسری»^۳ مقرر شد.

تحت حمایت مقامات وزرات علوم و یا معارف، فعالیت مدرسه موسیک در سال‌های بعد، گسترش بیشتری یافت^۴، در سال ۱۳۰۰، آن مدرسه دارای دو کلاس و، هر کلاس دارای دو رده یا طبقه بود^۵. در همان سال، سه تن از محصلین آن مدرسه، دوره هشت ساله تحصیل خود را (از زمان کلاس موسیک) تکمیل و فارغ التحصیل شدند^۶. در مراسم فارغ التحصیلی، سه آهنگ مارش که توسط آنان ساخته شده بود به وسیله «موزیکانچیان قزاق خانه و موسیک دولتی» به اجرا درآمد^۷. موفقیت مدرسه سبب توجه بیشتر مقامات به آن شد؛ به نحوی که در اعلان ثبت نام مدرسه موسیک در آن سال، علاوه بر شرایط و تسهیلات قبلی، پرداخت کمک خرج ماهانه به محصلین مدرسه هم ذکر شده است^۸. علاوه بر آن، براساس برنامه جدید درسی: «شاگرد مدرسه مجبور بود سه قسم از آلات موسیک را بیاموزد: یکی، اسباب بادی؛ یکی، اسباب زه؛ و

۱. ← ص ۶۱.

۲. برای بررسی تأثیر کلاس و یا شعبه موسیک مدرسه دارالفنون بر احیا و حفظ موسیقی ملی و نیز، طرح موسیقی علمی در کشور ← مشحون؛ حسن؛ تاریخ موسیقی ایران؛ نشر سیمرغ؛ تهران ۱۳۷۳، ص ۴۴۰-۴۴۲.

۳. ← ص ۶۲.

۴. برای بررسی هرچه بیشتر فعالیت مدرسه موسیک دارالفنون ← سپنتا؛ ساسان؛ پیشین، ص ۱۴۳-۱۴۵.

۵. ← ص ۶۶. ۶. همان.

۷. ← ص ۶۸. ۸. ← ص ۶۹.

یکی، پیانو؛ و علم اصوات و علم تناسب؛ علم ترکیب و تصنیف. علاوه بر اینها، دروس جغرافیایی، فیزیک، فرانسه، حساب، فارسی و تعلیم خط هم تدریس می‌شد»^۱. در رابطه با دروس موسیقی، آن دروس به دو قسمت «علمی و تئوری موسیقی - و عملی تقسیم می‌شدند»^۲. براساس توضیحات یکی از متصدیان مدرسه، در سال ۱۳۰۳، «قسمت عملی نیز شامل اسباب‌های مختلف است که به سه شعبه مهم تقسیم می‌شود: شعبه اول، اسباب‌بادی؛ شعبه دوم، اسباب زه؛ و شعبه سوم، پیانو و ارگ. محصلین مدرسه مکلفند که متخصص در یکی از اسباب‌های یک شعبه شوند؛ زیرا که تخصص در یکی از اسباب‌های زه لازمه اداره کردن یک دسته ارکستر و تخصص در یکی از اسباب‌های بادی برای این است که بتوانند عهده‌دار ترتیب و تنظیم یک دسته موزیک نظامی یا سوبیل شوند. پیانو برای تصنیف و ترکیبات موسیقی است»^۳.

در سال ۱۳۰۱، دوره تحصیلی مدرسه از هشت سال به شش سال کاهش یافت^۴. احتمالاً، نیاز روزافزون افواج تازه تأسیس نظامی در کشور به گروه موزیک، تأثیری اساسی در تقلیل مدت فوق ایفا کرد. در سال ۱۳۰۲، سومین کلاس مدرسه موزیک تأسیس شد و احتمالاً، یک سال بعد، تعداد کلاس‌ها به چهار افزایش یافت^۵. در جشن فارغ‌التحصیلی سال ۱۳۰۳ مدرسه، مسیو آراکلیان، عضو سفارت روس یکی از ممتحنین بود و «در ذیل نمرات امتحانیه از ترقی و ترتیب اداره کرده محصلین تمجید نمود»^۶.

در پایان دوره مورد بررسی در این مجموعه (سال ۱۳۰۴)، مدرسه موزیک دارالفنون به عنوان یک موسسه آموزشی دولتی وضعیت پایداری را در سیستم آموزشی - دولتی ایران به خود گرفته بود. ره‌آورد فعالیت هفت ساله آن مدرسه، که در صورت منظور داشتن مدت فعالیت کلاس موزیک به یک دوره چهارده ساله بالغ

۱. ← ص ۷۲

۲. ← ص ۷۲

۳. ← ص ۸۲

۴. ← ص ۷۲

۵. همان.

۶. ← ص ۸۲

می‌شود، تربیت تعدادی از کادرهای مورد نیاز بخش موسیقی نیروهای نظامی^۱ و هم چنین، تعدادی نوازنده و معلم موسیقی بود. علاوه بر آن، یکی از موفقیت‌های بزرگ مدرسه مزبور، اعزام یکی از فارغ‌التحصیل‌های خود به افغانستان، برای آموزش موزیک در ادارات دولتی آن کشور، بود^۲.

۴- مدرسه عالی موسیقی

موفقیت مدرسه موزیک دارالفنون، سبب آغاز به کار یک موسسه آموزشی خصوصی، ولی بسیار پراهمیت‌تری، با نام مدرسه عالی موسیقی، در تهران، شد. در اوایل بهمن ۱۳۰۲، و در اوج فعالیت مدرسه موزیک دارالفنون، کلنل علینقی وزیرى با انتشار اعلامیه‌ای شروع به کار مدرسه عالی موسیقی را، رسماً، اعلام کرد^۳. اعلامیه مذکور توضیحات نسبتاً دقیقی از کلاس‌های موسیقی، که در مدرسه مزبور تشکیل شده و یا قرار بود تشکیل شود، ارائه می‌دهد^۴. شهریه کلاس‌ها «از ماهی پنج قران تا سه تومان» مقرر شده و «درواقع تنگ‌دستی و ثبوت استعداد شاگرد تخفیف داده و یا مجانی نیز [شاگرد] قبول» می‌شد^۵.

کلنل وزیرى را می‌باید یکی از نخستین بنیانگذاران موسیقی علمی در ایران قلمداد کرد^۶. او در سال ۱۲۹۶ شمسی، برای تکمیل تحصیلات موسیقی خود، به اروپا رفت و پس از پنج سال، به ایران بازگشته و، با تلاش و همت شخصی، مدرسه عالی موسیقی را بنیان نهاد. فعالیت گسترده کلنل وزیرى همراه با حمایت برخی از رجال و شخصیت‌های فرهنگی، گسترش کار مدرسه عالی موسیقی را به دنبال داشت.

۱. گزارشانی از وضعیت موزیکانچیان مزبور در صفحات آتی همین رساله ارائه شده است. ص ۲۹۱-۲۹۶.

۲. ص ۸۲. ۳. ص ۹۹.

۴. ص ۹۹-۱۰۰. ۵. ص ۱۰۰.

۶. شرح زندگانی او را می‌توان در منابع ذیل یافت:

- بلوکباشی، علی و شهیدی، یحیی، پیشین، ص ۱۳۴-۱۳۹.

- حسینی، سعدی، تاریخ موسیقی، بنگاه مطبوعاتی صفی‌علی‌شاه، چاپ دوم [بی‌تا]، تهران، ص ۲۲۰-۲۲۱.

- سپنتا، ساسان، پیشین، ص ۱۶۰-۱۳۶.

به نحوی که، حدود یک سال بعد از تأسیس مدرسه، ارکستری از محصلین آن مدرسه تشکیل شد.^۱ ارکستر مزبور در تیرماه ۱۳۰۴، به اجرای چهار کنسرت وسیع اقدام کرد.^۲ برگزاری این کنسرت‌ها و نیز کنسرت‌های مشابه بعدی که تا آن زمان، در ایران بی سابقه بود، سبب تشویق کلنل و دانش‌آموختگان مدرسه عالی موسیقی و مآلاً، گسترش آن مدرسه گشت؛ به نحوی که در بهمن ۱۳۰۴، دو کلاس مجانی، در مدرسه، برای «محصلین ساعی و بی بضاعت مدارس عالی و متوسطه» تشکیل شد.^۳ کلنل وزیری در پایان دومین سال فعالیت مدرسه (اسفند ۱۳۰۴)، طی گزارشی، فعالیت‌های انجام شده را به این شرح اعلام کرد: «کارهای مدرسه، گذشته از تدریس و تعلیم کلاس‌ها و افتتاح کلاس «آرمنی» آنچه به خارج استفاده داده است عبارت از کنسرت‌های ذیل‌اند: چهار کنسرت تیرماه - شب فردوسی - کنسرت جایزه مدارس - کنسرت‌های اخلاقی ارزان قیمت برای مدارس در کالج امریکایی - تقدیم کلاس مجانی برای بهترین شاگردان فقیر مدارس متوسطه که عجالتاً چهل نفر مشغول تحصیل‌اند، افتتاح کلاس نقاشی، اداره کردن موسیقی و سرودهای وطنی پنج شعبه مدارس نظام را، انتشار مقالات و کنفرانس‌های صنعتی. نمره ترکیبات موسیقی بنده در جشن پارسال، ۵۳ بود و در جشن امسال، به ۸۳ رسیده و اضافه بر این کتاب، مجموعه آواز اطفال و سرودهای مدرسه، که قریب به پنجاه سرود می‌شود، و نیز، نوشتن جزوه سال اول مدارس برای سرودهای وطنی و موسیقی که به زودی به طبع خواهد رسید».^۴

علاوه بر مدرسه عالی موسیقی و به موازات آن، کلنل وزیری کلوپ موزیکال را نیز، بنیان نهاد، که در مورد آن در صفحات آتی، سخن گفته خواهد شد.

مدرسه موزیک دارالفنون و مدرسه عالی موسیقی دو موسسه آموزشی پایداری بودند که در دوره مشروطیت برای تعلیم و گسترش موسیقی علمی در ایران به وجود آمدند. مدرسه عالی موسیقی را می‌باید نوع تکامل یافته مدرسه موزیک دارالفنون

۱. ص ۱۰۲-۱۱۰.

۲. ص ۱۰۲.

۳. ص ۱۱۸.

۴. ص ۱۱۲.

تلقی کرد. مدیریت فعال و پویای کنلن وزیری و آموخته‌های موسیقایی وی در اروپا پشتوانه‌های لازم را برای تأسیس و فعالیت مدرسه عالی موسیقی فراهم آورد.

۵- کلاس‌های خصوصی

علاوه بر دو مدرسه فوق‌الذکر، طی دوره مورد بررسی (۱۲۸۶-۱۳۰۸)، تشکیل کلاس‌های خصوصی موسیقی در تهران (و احتمالاً شهرستان‌ها) نیز، نقش به‌سزایی در ترویج موسیقی علمی در ایران داشتند. گزیده اعلان‌هایی که از تشکیل کلاس‌های مزبور وجود دارند، در بخش کلاس‌های خصوصی و خارجیان ارائه شده است. افرادی همچون عبدالله شمس‌الملکی، میرزا ابراهیم خان، مهدوی، رضاخان ناظرزاده، عباس قاجار و ابوالقاسم صدیقی به تدریس موسیقی ایرانی و فرنگی و بلاخص ویلون اشتغال داشتند. از میان خارجیان می‌باید نخست به مسیو واغیناک اشاره کرد. او، علاوه بر تشکیل کلاس ویلون^۱ رهبری ارکسترهای بسیاری را نیز به عهده داشت که، در هنگام برگزاری اپرت‌ها، به نواختن موسیقی می‌پرداختند. از دیگر خارجیان می‌توان به کلاس موزیک میخائیلیدیس^۲، کلاس‌های پیانو مادام بال و مادام گودار اشاره کرد.^۳ علاوه بر تدریس، از اجرای کنسرت موسیقی توسط خارجیان در تهران نیز، گزارشاتی در دسترس است؛ که از آن میان می‌توان به کنسرت پیانو توسط لوپیشوف اشاره کرد.^۴

۶- مقالات و رساله‌ها

همراه با مدارس موسیقایی و کلاس‌های خصوصی، عامل دیگری که بر طرح موضوع موسیقی علمی در ایران تأثیر گذاشت، چاپ مقالات و خطابه‌های متعددی در جراید دوره مشروطیت بود. با توجه به گستره توزیع جراید مزبور در سراسر کشور، مقالات و خطابه‌های مورد بحث در شهرهای مختلف توزیع و از این طریق، امکان طرح موضوع

۲. همان.

۱. ← ص ۱۳۵.

۴. ← ص ۱۳۶.

۳. ← ص ۱۳۸.

در نقاط دیگر کشور نیز، فراهم شد. قدیمی‌ترین این‌گونه مقالات که در مجموعه حاضر ارائه شده است، مقاله «امتحان احساسات موسیقی» است که در دو هفته‌نامه دانش در سال ۱۳۰۰ قمری / ۱۲۶۱، چاپ شد.^۱ صرف‌نظر از مقاله مزبور، مقالات دیگر در جرایدی چاپ می‌شد که، از حدود سال ۱۳۳۳ قمری / ۱۲۹۴ به بعد، منتشر شدند، و هرچه از اواسط دوره مورد بررسی، روبه پایان آن می‌رویم، با تعداد بیشتری از این‌گونه مقالات مواجه می‌شویم. این موضوع را می‌باید نشانه مثبتی از اقبال بخش فرهنگی جامعه به موسیقی علمی قلمداد کرد. در این میان، بلاخص می‌باید به مقاله ناتمام «موسیقی» در هفته‌نامه تہذیب (۱۲۹۹)^۲ و کنفرانس مفصل مترجم الممالک که با عنوان «موسیقی ایرانی» در اواخر همان سال، در مدرسه آلیانس فرانسه در تهران، ایراد شد،^۳ اشاره کرد. آنچه که در خلال مقالات مزبور به وضوح آشکار است، دغدغه تطبیق موسیقی سنتی ایرانی با موسیقی علمی و بیان نکات و ویژگی‌های هر یک از آنها نزد نویسندگان و سخنرانان است. به نظر می‌رسد توجه اصلی آنان به ایجاد ارتباطی بین موسیقی سنتی ایرانی با موسیقی علمی معطوف بوده است. دغدغه‌ای نیز، بسیاری از هنرمندان را به خود مشغول داشته و منجر به اقداماتی در این زمینه شد. نمونه بارز و عینی این اقدامات، تطبیق مسائل تکنیکی و ظرفیت‌های موسیقی ایرانی با موسیقی علمی را می‌توان در فعالیت کلنل وزیری جستجو کرد. در خلال مقاله نقدواره «گزارشی از اجرای موسیقی در شب فردوسی»^۴، که در انتقاد از کنسرت وزیری و گروهش در آذر ۱۳۰۴ نوشته شد، تصویری از تلاش وزیری در این زمینه ارائه می‌شود. هم‌چنین، مقاله مزبور نمونه‌ای از شیوه برخورد یکی از فعالان فرهنگی با تلاش هنرمندان ایرانی جهت ایجاد رابطه بین موسیقی علمی و موسیقی سنتی ایرانی است.^۵

۲. ص ۳۸۷-۳۹۲.

۱. ص ۳۸۳-۳۸۴.

۴. ص ۲۵۶-۲۶۰.

۳. ص ۳۸۹-۴۰۴.

۵. نمونه‌ای دیگر ص ۱۰۸-۱۱۰.

گروه‌های موسیقایی

نخستین گروه موسیقایی ایران، انجمن موزیکال بود که در سال ۱۲۸۶ قمری/ ۱۲۴۸، در تهران، توسط میوئر تشکیل شد. در تنها گزارش قابل دسترس از این انجمن، که مربوط به جلسه ۲۹ شوال ۱۲۸۸ قمری آن است، هدف از تشکیل جلسه، گردآوری اعانه برای فقرا اعلام شد. در این جلسه، «اجزای انجمن موزیکال مشغول به نواختن انواع سازها و بازیگری به رسم تماشاخانه‌های فرنگستان شدند»^۱. براساس اطلاعات موجود، انجمن موزیکال هر ماه یک دفعه، تشکیل جلسه داده و اعضایش عمدتاً از اتباع خارجی مقیم ایران و نیز رجال و اعیان و اشراف ایرانی تشکیل می‌شد^۲.

پنج‌هفت سال بعد، در سال ۱۳۰۳، به سعی و تلاش کلنل وزیر کلوپ موزیکال در خیابان ارباب جمشید تهران تشکیل شد^۳. کلوپ موزیکال وابسته به مدرسه عالی موسیقی بود. تشکیل جلسات هفتگی^۴ محور اصلی فعالیت کلوپ بود. در این جلسات، کنسرت موسیقی برگزار شده و هم‌چنین، مباحثی در این زمینه ارائه می‌گردید. گزارشات موجود حاکی از ادامه منظم فعالیت کلوپ در سال‌های بعد است^۵.

ارکسترها

براساس یافته‌های موجود، در فاصله انقلاب مشروطه تا سال ۱۳۰۴، چهار ارکستر منظم در تهران تشکیل شدند. آنها به ترتیب تقدم زمانی عبارت بودند از: ارکستر نظام؛ ارکستر مدرسه دارالفنون؛ ارکستر سلطنتی و ارکستر مدرسه عالی موسیقی. سه ارکستر اول را در حقیقت می‌باید ارکستر نظامی قلمداد کرد. ارکستر مدرسه دارالفنون متشکل از محصلان کلاس موزیکی بود که در آن مدرسه تشکیل یافته و در سال‌های

۱. ← ص ۲۱۹-۲۲۰.

۲. در مورد کلوپ موزیکال هم‌چنین → سهپتا، سامان، پیشین، ص ۱۳۸-۱۳۹.

۳. ← ص ۲۲۹-۲۳۰.

۴. ← ص ۲۲۹.

بعد، با گسترش فعالیت کلاس و تبدیل آن به مدرسهٔ موزیک، ارکستر دارالفنون نیز، فعالیتش گسترش یافت. ارکستر سلطنتی نیز، شامل گروه مارش نظامی بود که در مراسم‌های رسمی در دربار، به اجرای برنامه می‌پرداخت. در این میان، تنها ارکستر مدرسهٔ عالی موسیقی را می‌توان یک ارکستر صرفاً موسیقایی، بر مبنای یک آموزش و تربیت خاص موسیقی، قلمداد کرد. تشکیل این ارکستر مدیون سعی و همت کلنل وزیری است و گستره و تنوع فعالیت آن را می‌توان در گزارشاتی ذیل عناوین: مدرسهٔ عالی موسیقی؛ ارکستر مدرسهٔ عالی موسیقی و کلنل علینقی وزیری، در مجموعه حاضر مشاهده کرد. اجرای منظم آن ارکستر، بیانگر موفقیت‌آمیز بودن فعالیت دست‌اندرکاران آن، و به ویژه کلنل وزیری، است.

آثار و تولیدات موسیقایی

۱- سرود ملی و مارش

در رمضان ۱۳۲۷ قمری، هنگامی که مدت کوتاهی از فتح تهران و سرنگونی دولت محمد علی شاه توسط مشروطه طلبان نگذشته بود، و در اوج احساسات شورانگیز ملی، غلامرضا خان موزیکانچی باشی (امیر معزز بعدی) طی یادداشتی که در جراید چاپ شد، اعلام کرد: «چون در هر یک از ممالک اروپا آهنگ ملی مخصوص تصنیف شده که موزیک‌های نظامی و غیره در مواقع لزوم آن آهنگ را ترنم می‌کنند و علاوه بر آن، افراد ملت هم، آهنگ و اشعار آن را محفوظ دارند، این خدمتگزار برحسب وظیفهٔ عملی و شغل خود در فن موزیک لازم دید مانند سایر ملل، ملت ایران هم آهنگ مخصوصی داشته باشد. بنابراین، چند روزی اوقات صرف کرده، آهنگ مهیجی موسوم به مارش ملی ایران تصنیف کرده، با اشعار مخصوص آن؛ که گفته آقا میرزا ابوالحسن خان فروغی است»^۱.

بدین ترتیب، احتمالاً، اولین سرود ملی ایران ساخته شد. ولی، این تنها اقدام برای

این منظور نبود. در سال‌های بعد، تلاش‌های مشابهی انجام گرفت. از جمله شش سال بعد، در رمضان ۱۳۳۳ قمری (مرداد ۱۲۹۴)، بار دیگر، سالار معزز (این بار با سمت رئیس کل موزیک) ترانه تاجگذاری را تألیف و ترکیب کرده و از آن به بعد، آهنگ آن به عنوان آهنگ سلامتی ملی ایران شناخته شد»^۱.

در سال‌های ۱۳۰۲-۱۳۰۴، کلنل وزیری در راستای نوآوری‌های خود، در عرصه موسیقی، اقدام به ساخت تعدادی مارش نظامی کرد. از آن جمله، او براساس اشعاری از کمالی، مارش یا سرودی را ساخت که پس از تأیید سردار سپه (رئیس الوزرای وقت) به عنوان مارش ایران، رسماً، توسط دستجات موزیک نظامی نواخته می‌شد^۲. موفقیت مارش ایران، کلنل وزیری را به ساخت مارش‌های مشابهی برای دانش‌آموزان تشویق کرد که متن اشعار تعدادی از آنها در مجموعه حاضر، ارائه شده است^۳.

۲- اپرت و باله

شاید بتوان اجرای اپرت با نمایش‌نامه‌های آهنگین، در دوره مورد بررسی این رساله، را مهم‌ترین محل عرصه موسیقی علمی، در طول سال‌های مزبور، قلمداد کرد. همراه با گسترش تئاتر در عصر مشروطیت، برخی از دست‌اندرکاران تئاتری، برای جلب هرچه بیشتر تماشاچی به اجرای موسیقی در فواصل بین پرده‌های تئاتر پرداختند. به عنوان مثال، در آبان ۱۲۹۲، در حین برگزاری نمایش‌نامه‌ای در تئاتر ملی تهران، گزارشگری از وضعیت برگزاری موسیقی گزارش داد: «برخلاف دفعات اولین، موزیک در پای سن (نمایشگاه) بود ولی افسوس که جایش کم و رئیس موزیک مجبور شد چند نفر از موزیکانچی‌ها را بیرون بگذارد. این دفعه، موزیک قزاق بود که در تحت ریاست استاد ماهر موسیقیدانی، نواهای طرب‌انگیز می‌نواخت و در موقع آنتراکت‌ها، حضار را مشغول می‌ساخت. اغلب نواها اروپایی بود که وجد و شادی را در عروق شنوندگان

می‌دید»^۱.

در گونه‌ای دیگر، طی یک برنامه مفصل در کنار تئاتر و نمایش‌نامه، اجرای کنسرت موسیقی هم در نظر گرفته می‌شد که از آن جمله می‌توان به برنامه مجمع ادبی ارامنه در خرداد ۱۳۰۴، اشاره کرد که علاوه بر به نمایش درآمدن یک کمدی در سه پرده، کنسرتی نیز در دو پرده اجرا شد.^۲

اما فرم خاصی که صورت در سال‌های مذکور، مورد استفاده قرار می‌گرفت اپرت بود. در چنین فرمی، نمایش‌نامه‌ها همراه با موسیقی به روی صحنه می‌رفتند. در زمینه اجرای اپرت، گزارشات متعددی در سال‌های ۱۲۹۶-۱۳۰۴، در ایران، وجود دارد که پیش از این، در رساله دیگری، توسط نگارنده ارائه^۳ و در مجموعه حاضر نیز، جهت آشنایی برای خوانندگان، تعدادی از گزارشات مشابه ارائه شده است.

براساس گزارشات موجود، نخستین اپرت اجرا شده در ایران «آرشین مال آلان» بود که در رجب ۱۳۳۵ قمری (اردیبهشت ۱۲۹۶)، در سالن گراند هتل توسط عده‌ای از هنرمندان ارمنی به سرپرستی مسیو آبیان، که از تفلیس وارد تهران شده بود، به اجرا درآمد.^۴ به فاصله چند روز بعد، مجموعه اپرت‌های «کج السون شیرین السون»؛ «عاشق غریب»؛ «اصلی و کرم» و «اولماسون بوالسون» توسط همان گروه به زبان ارمنی اجرا شدند. در اپرت «کج السون شیرین السون» اپرت با ارکستر همراه با پیانوی نصرالسلطان، رئیس کل موزیک قزاق خانه بود.^۵ علیرغم این موضوع، رهبری ارکستر و اجرای بخش موسیقایی اپرت‌ها، تقریباً، تماماً، توسط هنرمندان خارجی انجام می‌شد. از آن جمله اجرای «اپرای مشرق زمینی اصلی و کرم» در سال ۱۳۳۹ قمری (۱۲۹۹)، به عهده مسیو آرمیان بود که فن ارکستری را در پاریس، تحصیل کرده بود.^۶ در اعلان

۱. گزیده اسناد نمایش در ایران، دفتر اول، از انقلاب مشروطیت تا ۱۳۰۴، گردآوری و پژوهش مسعود

کوهستانی‌نژاد؛ سازمان اسناد ملی ایران؛ تهران ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۳.

۲. همان.

۳. همان، ج ۲، ص ۲۰۴.

۴. همان، ص ۹۲.

۵. همان، ج ۱، ص ۹۰.

۶. همان، ج ۲، ص ۴.

دیگری که از اجرای اپرت «اصلی و کرم»، در ربیع‌الاول ۱۳۳۹ قمری (آذر ۱۲۹۹)، در دست است اطلاعات بیشتری در آن مورد می‌توان یافت. متن اصلی اپرت به زبان ترکی اجرا شد ولی برخی آوازاها به زبان فارسی بود. در اعلان مذکور می‌خوانیم: «در این نمایش (گل صباح خانم) آوازهای ذیل را می‌خواند: شهناز کرد، بیات اصفهان، ماهور، سه‌گاه، شور، آواز کرم، شکسته قره‌باغی به انضمام آوازاها و رقص‌های جدید. ارکستر قوی سالن در تحت ریاست مسیو واغیناک خواهد بود و در بیرون سالن موزیک ژاندارمری و سازنده بادکوبه مترنم است»^۱.

در مرداد ۱۳۰۰، شریف‌زاده و هیئت آکترال اپرای آذربایجان و استان «لیلی و مجنون»، نوشته ادیب فضولی را همراه با موسیقی، در سالن گراند هتل به اجرا گذارد^۲. در بهمن همان سال، گروه هنرمندان ترکستان، اپرت «یک زن و شوهر»، مرکب از «چهارده قسمت آهنگ‌های دلکش قفقازی» را، در تهران، بر روی صحنه بردند^۳ و بالاخره، در آبان ۱۳۰۱، هنگامی که اپرت «انوش»، در تهران، بر روی صحنه رفت ارکستر آن مرکب از دوازده نفر و به رهبری مسیو واغیناک بود^۴.

استقبال جامعه فرهنگی از اجرای موسیقی همراه با نمایش‌نامه و تئاتر و نیز، اپرت به حدی بود که هنرمندان ایرانی را به تقلید از هنرمندان خارجی تشویق کرد. به نحوی که به فاصله چهار سال پس از اجرای نخستین اپرت، در تهران، سه اپرت ساخته هنرمندان ایرانی، در فاصله ربیع‌الاول تا شعبان ۱۳۳۹ قمری (آذر ۱۲۹۹ تا فروردین ۱۳۰۰)، در تهران و اصفهان، بر روی صحنه رفت.

نخستین آنها اپرت «قوزی»، ساخته آقای هنری، بود که در اواسط ربیع‌الاول (اواخر آذر ۱۲۹۹) در تهران، اجرا شد. در اعلان اجرای این اپرت می‌خوانیم: «نمایش عالی قوزی اولین اپرتی است که به زبان فارسی داده می‌شود. در سه پرده و دارای ۲۵ آهنگ جدید موسیقی. ریاست ارکستر با آقای هنری است که شخصاً آهنگ‌های

۲. همان، ص ۲۴۹.

۴. همان، ص ۸۷.

۱. همان، ص ۸۴.

۳. همان، ص ۲۴۴-۲۴۵.

موسیقی را به نظم درآورده، و ترکیب نموده‌اند.

پرده اول: طفولیت قوزی یا عهد چلقوزی او؛

پرده دوم: قوز بالای قوز؛

پرده سوم: قوزی سر قوز افتاد»^۱.

دومین اپرت ساخته هنرمندان ایرانی، اپرت دکتر ریاضیدان است که متن آن را احمد میرزا خسروانی تألیف و آهنگ‌هایش توسط میرزا ابراهیم‌خان ساخته شد. در اعلان این اپرت که در اوایل جمادی‌الاول ۱۳۳۹ قمری (بهمن ۱۲۹۹)، در تهران، به روی صحنه رفت، آمده است: «اپرت ادبی و مضحک در چهار پرده نتیجه افکار آقای میرزا ابراهیم‌خان، رئیس موزیک بریگاد مرکزی و معلم ویلون کمپوزیتور اپرت مزبور و اثر قلم شاهزاده احمد میرزا خسروانی مصنف؛ پیس فوق‌الذکر در سالن گراند هتل به معرض نمایش گذارده خواهد شد. اوزان اشعار اپرت فوق به کلی جدید و از بهترین آهنگ‌های موسیقی ایرانی و فرنگی توسط کمپوزیتور مذکور که در شب نمایش ریاست قسمت موسیقی نیز به عهده ایشان محول است، ترکیب گردید. در آکت چهارم تصنیف جدید در بیات اصفهانی که آقای میرزا ابراهیم‌خان ترکیب نموده و آقای مزین‌الممالک سپهری اشعار آنها را سروده‌اند، خواند خواهد شد»^۲.

و سرانجام، در فاصله جمادی‌الاول تا جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ قمری (بهمن تا اسفند ۱۲۹۹)، اپرای «رستاخیز سلاطین ایرانی در خرابه‌های مداین»، نوشته میرزاده عشقی، در اصفهان به اجرا درآمد و اندکی بعد، در اردیبهشت ۱۳۰۰، در تهران نیز، اجرای آن تکرار شد^۳. این اپرت به شدت مورد استقبال و تشویق جامعه فرهنگی قرار گرفت؛ به نحوی که برخی از اشعار آن در میان عموم نیز شایعه شده و به تصنیف «اکنون که مرا وضع وطن در نظر آمد»^۴. معروف شد. «اپرت رستاخیز سلاطین ایرانی در خرابه‌های مداین» طی سال‌های بعد، به دفعات در تهران و دیگر شهرستان‌ها، اجرا

۲. همان، ص ۲۹.

۱. همان، ص ۲۳۸.

۴. همان، ص ۷۰.

۳. همان، ص ۷۰.

شده^۱ و حتی، متن آن به زبان انگلیسی ترجمه و در بمبئی نیز، به نمایش درآمد^۲. در همان سال (۱۳۰۰)، اپرت «پری چهر و پری زاد» برای نخستین بار، در تهران، بر روی صحنه رفت. متن نمایشی آن نوشته رضا کمال شهرزاد و قسمت موسیقی آن «با نهایت دقت به اشتراک چند نفر موسیقیدان ماهر ترکیب شده و به مساعدت بهترین و یا برترین آکتر و آکتریس‌های ارامنه به معرض نمایش گذارده شد. ارکستر در تحت ریاست مسیو واغیناک بود»^۳.

بخش موسیقایی اپرت‌های مذکور مورد توجه و ارزیابی منتقدین قرار می‌گرفتند. از آن جمله اجرای اپرت دکتر ریاضیدان در بهمن ۱۲۹۹، نظرات موافقی را برانگیخت؛ حسن ناصر، که خود یکی از نمایش‌نامه‌نویسان و مترجمان چیره‌دست آن زمان محسوب می‌شد در رابطه با بخش موسیقایی اپرت دکتر ریاضیدان نوشت: «چهار پرده، اپرت نتیجه فکر بدیع آقای سلطان ابراهیم خان رئیس موزیک بریگاد مرکزی پریشب باشکوهی فوق‌العاده به موقع نمایش درآمد. مقام‌های دلکش و سبک پسندیده‌اش شوری در دل ارباب ذوق و معرفت افکند. زحمات آقای سلطان ابراهیم خان در تصنیف این اپرت و خصوصاً پافشاری و استقامتی را که در نمایش و اجرای آن به کار برده‌اند قابل تمجید و تقدیر است و کراراً از ایشان شنیده شده است که تحمل این زحمات و کشمکش با موانع بی‌شمار فقط برای آن است که موسیقی ایران دارای اساس علمی شود و روی پایه‌ی جدیدی استوار گردد»^۴.

و نیز، نویسنده‌ای با نام مستعار «تماشاچی»، در همان زمان، در رثای اپرت دکتر ریاضیدان نوشت: «زحمات آقای میرزا ابراهیم خان در ابعاد آهنگ‌های جدید و ترکیب موسیقی اپرت و مهارت آقای خسروانی در سرودن سرود و تصنیف‌ها، البته بیشتر از اینها باید مورد تقدیر و تقدیس واقع شود. زیرا می‌توان گفت اپرت دکتر ریاضیدان اولین اپرت فارسی است که از فکر و قلم متفکر و نویسنده‌ی ایرانی تراوش

۱. همان، ص ۷۵.

۲. همان، ص ۷۶.

۳. همان، ص ۴۱.

۴. همان، ص ۲۹ و ۳۰.

نموده. قبل از این، چندین دفعه، اپرت در رشت و تهران و شاید در قزوین به موقع نمایش گذاشته شده اما، این اپرت‌ها یا ترکی آذربایجانی و یا ترجمه بوده است و به واسطه عدم آشنایی کامل مترجمین به زبان فارسی آن قدر رغبت عامه را کسب نکرده‌اند ولی، هیچ کدام از این اپرت‌ها به اندازه اپرت دکتر ریاضیدان، در نظر ایرانیان، با قدر و قیمت نیستند؛ چون این اپرت اصلاً به زبان فارسی نوشته شده است»^۱. حسن مقدم نویسنده بزرگ تئاتری نیز، در دی ۱۳۰۰، در هنگام نقد و بررسی اپرت «پری چهر و پری زاد» در رابطه با قسمت موسیقایی آن نوشت: «با آن که متأسفانه از فن موسیقی بی‌بهره‌ام، نمی‌توانم از بروز احساسات خود، ولو به غلط رفته باشد، خودداری کنم. موزیک این نمایش که به توسط مسیو واغیناک اداره می‌شد خیلی مطبوع و خوش آهنگ بوده و اگر به آقایان محترم خودمان برنخورد بر کنسرت درویش ترجیح داشت و باید گفت این بازیگران ماهر و سازندگان لایق آن را خوب رنگ و روغن زده، پاک و براق تحویل تماشاچیان آن شب دادند. اینک، به هیئت بازیگران و سازندگان آن نمایش از هر ملت و قوم که باشید خطاب کرده و می‌گوییم موسیقی و ادبیات و صنایع مستظرفه وطن ندارد. آفرین و درود بر شما که به جامعه تهرانی نشان دادید تئاتر چگونه باید ترتیب داده شود و بازی کردن طبیعی کدام و موسیقی موافق با تئاتر چگونه باید ترتیب داده شود و بازی کردن طبیعی و موسیقی موافق با تئاتر چیست»^۲.

و سرانجام، سعید نفیسی نیز در اردیبهشت ۱۳۰۱، پس از مشاهده اجرای جدیدی از اپرت «اصلی و کرم»، نظر خود را در رابطه با موسیقی آن چنین بیان کرد: «قبل از این که وارد در انتقاد از منشی و بازیگرهای این نمایش بشوم، لازم است مخصوصاً، الحان موسیقی آن را تمجید کنم. یا من در موسیقی آن قدر ذوق ندارم و یا این که الحان نمایش مزبور جاذب بود. در هر صورت مرا جلب کرد و من هم تنها نبودم و همسایه‌های خود را آن شب می‌دیدم که همه مجذوب و مفتون الحان دل‌انگیز آن شده

بودند، مخصوصاً توأم ساختن سازهای ایرانی (تار و کمانچه) با سازهای اروپایی (ویلن و پیانو) ارکستر خیلی مطبوع و دل‌نشین تشکیل داده بود و من فقط، آن شب، متوجه قریحهٔ این موسیقیدان شدم و تعجب کردم چه شده است که دیگران تا به حال، به این خیال نیفتاده‌اند. ولی این نکته رانیز، در ضمن نباید نهفته گذاشت که چون این اپرت از قرار معلوم قدیمی‌ترین اپرت شرق متوسط است می‌توان پی‌برد الحان موسیقی و شاید تیاترهای موزون که در این مدت چه در ایران و چه در قفقاز، ساخته شده است، از بین برداشته شده، چه اغلب شباهت بین الحان «اصلی و کرم» و اوزان سایر اپرت‌ها محسوس می‌شود»^۱.

اما، یکی از جالب‌ترین نمونه‌های اجرای اپرا یا اپرت در ایران، اجرای اپرای «کارمن»، در تهران، در آذر ۱۳۰۲، است. در ارتباط با این واقعه، تنها یک گزارش در دسترس است که، در همان زمان چاپ شد؛ در خلال سطور این گزارش، به وضعیت اجرای موسیقی «اپرای کارمن»، آن هم در تهران، که به نوبهٔ خود بسیار تعجب‌آور است،^۲ اشاراتی می‌شود. اکنون، آن بخش از گزارش را در ذیل می‌آوریم: «پس از یکی دو هفته انتظار، به واسطهٔ جزئی‌آشنایی به زبان روسی و عشق به موسیقی اروپایی برای تماشای «اپرای کارمن» در سالن گراند هتل حاضر شدم. پردهٔ اول عبارت از یک قسمت کنسرت اروپایی بود که به واسطهٔ انتخاب قسمت‌های موسیقی اروپایی، که کاملاً به مذاق ما آشنا بود، دل‌نشین واقع شد. مخصوصاً، خانم محترم آقابایوف، تنها خوانندهٔ ماهر ما، همان طور که سابقاً، آوازهای ایرانی ایشان مرا فریفته نموده بود، در قسمت نغمات اروپایی بیش از پیش، مجذوب و مفتونم ساخت. بالاخره، یقین کردم که خانم مشارالیه‌ها (تالانت) بزرگی که دارند به زودی موقعیت مهمی را در بین آرتیست‌های دنیا احراز خواهند نمود. آهنگ‌های دلکش موزیک که از زیر پنجه‌های

۱. همان، ص ۲۷۲.

۲. البته حدود دو سال بعد، یعنی در ۱۰ خرداد ۱۳۰۴، در جشن مدرسهٔ آلیاتس فرانسه در تهران، بخشی از «اپرای کارمن» توسط ارکستر نظامی نواخته شد. ص ۱۴۱ از همین مجموعه.

ماهرانه اساتید فن خارج می‌شد بر نشاط و خرمی حاضرین می‌افزود»^۱.

در مجموع، یک همکاری مشترک بسیار جالبی، بین هنرمندان تئاتر و موسیقی و موسیقی علمی در ایران رواج یافت و حتی، می‌توان گفت بخش عمده معرفی موسیقی علمی در ایران دوره مشروطیت مرهون فعالیت گروه‌های تئاتری است که به اجرای اپرت پرداختند. همان‌گونه که، در خلال سطور فوق مشخص است، شروع چنین فرآیندی توسط گروه‌های هنری خارجی (به ویژه، ارامنه قفقاز) بود و همان‌ها نیز، طی سال‌های بعد، نقش اساسی را در اجرای اپرت‌ها ایفا کردند و سهم ایرانیان عمدتاً، در تألیف چند اپرت و نیز، مشارکت چند هنرمند در اجرای اپرت‌ها محدود بود.

همانند اپرت و در مقیاسی بسیار محدودتر هنر باله و رقص نیز، در کنسرت‌ها به اجرا گذارده می‌شد. در جمادی‌الاول ۱۳۳۸ قمری (بهمن ۱۲۹۸)، در هنگام برگزاری اپرت سه پرده‌ای «مشهدی عباد» به زبان فارسی «خانم گل صبا با آوازهای تازه و رقص‌های جدید خوانند و رقصید»^۲. حدود ده ماه بعد، در پرده دوم اپرت «اصلی و کرم» مادام دوریان آرمینیان، رقص معروف چرم را به جا آورد^۳. در فروردین ۱۳۰۰، مسیورویا هنرمند بالت امپراتوری روسیه، همراه با عده‌ای دیگر از هنرمندان، باله‌ای را در تهران به اجرا درآورد^۴. به همین ترتیب، هنرمندان دیگری نیز، در عرصه هنر باله و رقص ایفای نقش کردند. در این میان، به ویژه، باید به مادام پری آقابایوف اشاره کرد. او که تحصیل کرده مدارس عالی اروپایی و روسیه بود؛ چه به عنوان یک خواننده و، چه به عنوان یک هنرمند بالزین، در طی حدود یک دهه، از سال ۱۲۹۶ تا ۱۳۰۵، بر تارک هنر موسیقی در ایران درخشید. نقش آفرینی در تعداد زیادی اپرت و تئاتر پری آقابایوف را به شاخص‌ترین هنرمند ایران آن زمان تبدیل کرد.

۲. همان، ص ۸۱.

۱. گزیده اسناد نمایش در ایران، ج ۲، ص ۱۸.

۴. ص ۳۱۰ از همین مجموعه.

۳. همان، ص ۳.

۳- موسیقی و عزاداری

یکی از جالب‌ترین پدیده‌های عصر مشروطیت، موسیقی عزاداری است. حرمت موسیقی نزد فقهای شیعه و متدینین، بروز اعتراضاتی را علیه فعالیت نوازندگان موسیقی در آن دوره به همراه داشت.^۱ در این میان، صدور فتوایی از سوی آخوند ملاقربانعلی زنجان، در حدود سال‌های ۱۳۲۱-۱۳۲۲ قمری، یک استثنای منحصر به فرد محسوب شده که هیچ‌گاه، در سالیان بعد از آن، اتفاق نیفتاد. فتوای آخوند در باب حریت موسیقی، که از طریق صفحه گرامافون پخش شود^۲، احتمالاً به دلیل مخالفت مجتهدین و مراجع دیگر، انعکاسی در جامعه نیافت؛ به ویژه، در همان اوان، انقلاب مشروطه آغاز شده و در طی آن، آخوند ملاقربانعلی در شمار برجسته‌ترین منتقدان مشروطه‌طلبان قرار گرفته و آشکارا با آنها از در ستیز برآمد.

طی سال‌های بعد، وضعیت موسیقی از دید جامعه مذهبی به همان شکل سابق مبنی بر حرمت آن بود. به همین دلیل، در طول مدت مورد بررسی رساله حاضر، هر از چند گاهی، بخش‌نامه‌های مشابهی در ممانعت از فعالیت ارکسترها و نوازندگان، به دلیل «جلوگیری از منهیات»، از جانب مقامات ذی‌ربط دولتی صادر می‌شد^۳. لیکن، گزارش موجود از برگزاری موسیقی عزا در ایام عاشورا، در قزوین، در مهر ۱۳۰۰، نقطه عطفی در این زمینه به شمار می‌آید^۴. اعتراض شیخ محمد خالصی‌زاده به این موضوع، در سال ۱۳۰۲، نشانه‌ای از گسترش این پدیده در برخی شهرهای دیگر و به ویژه، در تهران است. به نظر می‌رسد گسترش فعالیت دستجات موسیقی نظامی و رواج این شاخه از موسیقی به تدریج سبب روی‌آوری موزیکانچیان نظامی به اجرای مارش عزا

۱. ← ص ۳۱۵-۳۲۱.

۲. آخوند ملاقربانعلی در پاسخ به سؤالی مبنی بر این‌که «استماع صوت از جعبه گرامافون چه صورتی دارد؟» گفت: «چون این جعبه جماد است و مکلف نیست از شنیدن صوت آن مانعی نداریم و مثل این است که باد به درخت کهن سال شکافته‌ای بوزد و صدای خوشی از آن بیرون آید.»

ر.ک: شکوری، ابوالفضل، خط سوم در انقلاب مشروطیت یاران، زندگی نامه آخوند ملاقربانعلی زنجان، زنجان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان، ۱۳۸۱/۱، ص ۵۶

۳. ← ص ۳۱۸.

۴. ← ص ۳۵۵-۳۶۰.

۵. ← ص ۳۱۸-۳۱۹.

در هنگام عزاداری‌های رسمی شده بود. این واقعه را می‌باید یکی از دستاوردهای طرح موسیقی علمی در جامعه قلمداد کرد. واقعه‌ای که از تکرار آن در سال‌های بعد، گزارشی یافت نشده است.

خرید و فروش ساز - گرامافون و صفحه موسیقی

یکی از نشانه‌های بارز رواج موسیقی در جامعه ایران عصر مشروطیت، تعدد و کثرت اعلان‌های خرید و فروش سازهای مختلف موسیقی در جراید منتشره، در آن زمان، است. نمونه‌هایی از این اعلان‌ها در مجموعه حاضر ارائه شده است.^۱ خرید و فروش سازها (بلاخص، پیانو) چنان رواج داشت که انجمن اخوت نیز، در شوال ۱۳۲۷ قمری / مهر ۱۲۸۸، «لاتری (لاتاری) پیانوی تقدیمی حضرت آقای صفا علی شاه ارواح الفقراء له الفداء را به مناسبت اعانه جشن نصرت ملی»^۲ برگزار کرد.

هم چنین، اخبار دایره نظارت شرعیات بر مطبوعات مبنی بر منع چاپ آگهی‌های خرید و فروش «آلات لهو، مثل پیانو و فروش مسکرات به دلیل اعتراض هیئت علمیه»^۳ نیز، راه به جایی نبرده و روزنامه‌ها کماکان به چاپ این‌گونه آگهی‌ها و اعلان‌ها ادامه دادند.

به همین ترتیب، خرید و فروش گرامافون نیز، که از سال‌های قبل از شروع انقلاب مشروطه وارد ایران شده بود، گسترش یافت. صدور فرمان مظفرالدین شاه، در خصوص واگذاری امتیاز فروش گرامافون در ایران، به یک شرکت امریکایی در ذی‌قعدة ۱۳۲۳ قمری / شهریور ۱۲۸۴، عامل دیگری برای رواج این دستگاه در

۲. ← ص ۳۳۲.

۱. ← ص ۳۳۶-۳۳۹.

۳. ← ص ۳۵۹.

۴. در بخشی از حکم مزبور می‌خوانیم: «چون انجمن ضبط اصوات در امریکا، گرامافون‌های بسیار ممتاز خودشان را با ماشین‌های پسندیده [ضبط صدا] از لحاظ نظر انوار شاهانه گذرانده و مراتب مراقبات خود را در تکمیل و ترویج این صنعت مشهود حضور همایون داشته بودند لهذا برای تسهیل فروش و حمایت مخصوصه ملوکانه از این سوسپته [...]»

متن حکم در مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۲، سال ۶، خرداد و تیر ۱۳۵۰، ص ۳۷ و ۲۳۶.

ایران شد. مدت کوتاهی بعد، در سال ۱۹۰۶ م / ۱۲۸۵، و مقارن با شروع انقلاب مشروطه، شعبه‌ای از شرکت گرامافون و ماشین تحریر در ایران تأسیس شد^۱ و از همان زمان، ضبط موسیقی ایرانی بر روی صفحات گرامافون آغاز گردید^۲. این تحول، راه را برای عرصه صفحات موسیقی ایرانی در اروپا باز کرد. در خلال پرونده دعوی چند تن از خوانندگان سنتی ایرانی با یکی از دست‌اندرکاران واردکننده صفحات موسیقی به ایران^۳، اطلاعات بسیار جالبی در مورد پرکردن صفحات موسیقی ایرانی در فرانسه و نیز، اجرای زنده موسیقی ایرانی در لندن، در محل کافه پرسیان^۴، وجود دارد. بدین ترتیب، در یک همگرایی دیگر، بین ایرانیان و خارجی‌ها، زمینه لازم برای معرفی موسیقی ایرانی، در کشورهای دیگر، فراهم شد.

رجال

سرگذشت موسیقی در عصر مشروطیت، تنها منحصر به موسیقی علمی نیست. موسیقیدان سنتی ایرانی نیز، در پس انقلاب مشروطه، فضای جدیدی برای فعالیت یافت. سال‌های ۱۲۸۶-۱۳۰۴ را، می‌باید دوره ظهور چهره‌های نامدار در این عرصه قلمداد کرد. از فعالیت برخی از آنان در سال‌های مذکور، گزارشاتی در مجموعه حاضر ارائه شده است، هنرمندانی همچون ابوالقاسم عارف و اشعار شورانگیزش، که شاید سرگذشت او را بتوان به سرگذشت انقلاب مشروطه تشبیه کرد. آن زمانی که سرود:

گریه کن گر سیل خون‌گری، ثمری ندارد ناله که ناید زنای دل، اثری ندارد^۵

تا زمانی که در اوج ماجرای جمهوری خواهی، کنسرتی را در تهران به پا کرد و در آن خواند:

نیست دوران قاجار باد این شجر بی‌بار و ثمر باد

تا قیامت دادگر باد بازوی پر زور جمهور باد

۱. گزیده اسناد نمایش در ایران، ص ۱۰۷. ۲. همان، ص ۱۰۸.

۳. ص ۳۵۳، ۳۴۱. ۴. ص ۳۴۵.

۵. ص ۱۵۳.

کسار ایران روپراه باد نام شاهی روسیه باد^۱
و غافل ماند از احوال سیاست و سیاست‌پیشگان که مدت بعد دید شاهی دیگر را^۲.
گزارشات موجود در مجموعه حاضر، بیانگر گوشه‌ای از تلاش هنرمندان بزرگی
است که هنر خود را از پشت دیوارهای دربار و بزم‌های اعیان و اشراف به میان جامعه
بردند؛ حکایت و سرگذشت بزرگانی همچون درویش خان^۳، کمال‌زاده، امیرجاهد، علی
اکبر شهنازی^۴ و حسین طاهرزاده که گرمابخش دل‌های مایوس مردمی بود که در
تیره‌روزی‌های دهه ۱۲۹۰-۱۳۰۰، در جستجوی پناهی برای روح و تسکین‌دهنده
آلام و رنج‌هایشان بودند. زیباترین توصیف موجود از کنسرت بزرگان موسیقی سنتی
ایران در آن دوره را، می‌توان در گزارش موجود از یکی از کنسرت‌های درویش خان، در
آذر ۱۳۰۰، جستجو کرد.^۵

زن و موسیقی

گزارشات موجود در رساله حاضر، حاکی از فعالیت زنان در عرصه موسیقی، در اجرای
اپرت‌ها و نیز، در قسمت آموزش در عصر مشروطیت است. در بخش آموزش، نخستین
کلاس‌ها، به طور خصوصی و، توسط چند تن از بانوان خارجی تأسیس شد^۶. به تدریج،
و با گسترش اجرای کنسرت‌ها و نیز، گسترش آموزش منظم و مدرسه‌ای موسیقی،
درخواست‌هایی برای پذیرش دختران و زنان در مؤسسات آموزشی مطرح شد.
نامه بسیار جالب قمرالملوک خطاب به علی دشتی، مدیر روزنامه شفق سرخ، در
اعتراض به کلنل وزیری، جهت عدم درج نام دختران مسلمان جزو افرادی که
می‌توانستند در مدرسه عالی موسیقی ثبت‌نام کنند^۷ (بهمن ۱۳۰۲)، گویای خواست

۱. ← ص ۱۵۸-۱۵۹.

۲. برای بررسی سرگذشت زندگی او در عرصه موسیقی، ← سپنتا، ساسان، پیشین، ص ۱۲۲-۱۳۰.

۳. برای بررسی هرچه بیشتر سرگذشت او، ← پیشین، ص ۱۰۹-۱۲۱.

۴. برای آشنایی با زندگانی او، ← مشحون، حسن، پیشین، ص ۲۸۶.

۵. ← ص ۱۷۲-۱۷۵. ۶. ← ص ۱۳۷.

۷. ← ص ۲۸۱-۲۸۲.

زنان آشنای به فرهنگ برای فراگیری آموزش علمی موسیقی است. این خواسته کمتر از هشت ماه بعد از انتشار نامه قمرالملوک، به تحقق پیوست و در مدرسه دخترانه آمریکایی‌ها، شعبه موسیقی برای آموزش کلیه دختران، تأسیس شد.

در قسمت اجرای اپرت‌ها و کنسرت، نخستین هنرمندان زن، اتباع خارجی بودند؛ و پس از گذشت چند سال، تنها تعداد محدودی هنرمند زن (از جمله گل صباح خانم) در کنار هنرمندان خارجی به ایفای نقش پرداختند. البته در این میان، پری آقا بایوف یک استثنا به شمار می‌آید. در آن سال‌ها، عدم اجازه دختران و زنان ایرانی، برای حضور در کلاس‌ها و مؤسسات آموزشی، مانع از فراگیری موسیقی توسط آنان و مآلاً، حضورشان در عرصه‌هایی همچون اجرای اپرت شد. تأسیس شعبه موسیقی مدرسه دخترانه آمریکایی‌ها در تهران، گامی اساسی در این زمینه بود، که نتیجه آن در سال‌های بعد از ۱۳۰۴، مشخص شد.

نتیجه‌گیری نهایی

در یک نتیجه‌گیری نهایی می‌توان گفت: موسیقی پس از قرن‌ها حضور در ایران، در آستانه انقلاب مشروطه، وارد تحولی جدید شد. تا قبل از آن، ایرانیان نیز، همچون ملل دیگر جهان در شادی‌ها، غم‌ها، هجران‌ها، عشق‌ورزی‌ها و غیره، به فراخور حالشان، آفرینش‌هایی در عرصه این هنر داشته و موسیقی را به عنوان بخشی از زندگانی خود پذیرفته بودند. از اواسط قرن نوزدهم، با دعوت لمر فرانسوی به ایران، توسط مقامات دولتی، دوره جدیدی در هنر موسیقی ایران آغاز شد. انگیزه دعوت از لمر، تأمین نوازندگان افواج نظامی و یا مراسم‌های رسمی بود. ولی لمر، عملاً، موسیقی جدیدی را در ایران معرفی کرده و طی حدود بیست سال، شاگردانی را در این مکتب تربیت نمود که، فعالیت آنها در سال‌های بعد، یکی از مهم‌ترین عوامل گسترش نگرش جدید موسیقایی در ایران شد. بدین ترتیب، تحول بنیادینی در هنر موسیقی ایران، از اواسط قرن نوزدهم و دهه‌ها سال قبل از انقلاب مشروطه، آغاز شده بود؛ لیکن، این تحول تنها در

حصار مدرسه دولتی دارالفنون و نزد محصلین نظامی و حداکثر، در محافل خصوصی اعیان و اشراف، نظیر انجمن موزیکال، باقی ماند. بدین لحاظ، سرعت تحول بسیار کند بود. کارنامه فعالیت ثمر در فاصله ورود او به ایران تا انقلاب مشروطیت، مشتمل است بر ساخت یک آهنگ «مارش سلام»؛ چاپ و ترجمه کتاب تئوری موسیقی؛ و تشکیل انجمن موزیکال. علاوه بر آن، او عده زیادی موزیکانچی را نیز، برای افواج نظامی تربیت کرد. ولی تنها، یک تحول اساسی و ژرف در جامعه لازم بود تا از بین آن تربیت شدگان موزیکانچی و هم چنین، احتمالاً، معدود تحصیل کردگان در خارج از کشور، چهره‌های نامداری در عرصه هنر موسیقی ظاهر شوند و با مشاهده زمینه‌های لازم و مهیا در جامعه، فعالیت خود را در عرصه‌های مختلف آموزشی و اجرای موسیقی گسترش دهند.

چنین تحولی را نخست، می‌باید مرهون و مدیون بُعد فرهنگی انقلاب مشروطیت دانست. انقلاب مزبور در بُن مایه خویش یک انقلاب غربی با فضای فرهنگی خاص خود بود. اندیشمندان، دست‌اندرکاران و سپس، رجال سیاسی و اداری مشروطه‌خواه و نظام مشروطه، نگرش ویژه‌ای به هنر و از جمله، موسیقی داشتند. نتیجه به فعالیت رسیدن چنین نگرشی، فراهم آمدن امکانات لازم برای تسریع در گسترش موسیقی جدید در ایران بود.

عامل اساسی دیگر و هم سنگ عامل نخست، در شروع تحول موسیقی در ایران عصر مشروطه، را می‌باید در حضور و فعالیت بسیار گسترده هنرمندان خارجی در ایران آن دوره، جستجو کرد. هنرمندانی که به دلیل حضور نیروهای نظامی انگلیس و روس در ایران و اساساً نفوذ و استیلای آنان بر ارکان دولت ایران، در این کشور آزادی نسبی یافته و بسیاری از هنجارهای فرهنگی خود را در جامعه ایران رواج دادند. تقریباً، تمامی فعالیت‌های موسیقایی (غیر سنتی) آن دوره، توسط اتباع کشورهای دیگر، شروع می‌شد و سپس، مورد تقلید ایرانی‌ها قرار می‌گرفت. چنین تعاملی، ابعاد فضای خاص فرهنگی در ایران عصر مشروطه شد. به نحوی که در پایان دوره مورد

بررسی (۱۲۸۵-۱۳۰۴)، دو مؤسسه معتبر موسیقایی به علاوه تعداد متناهی کلاس آموزش موسیقی در تهران (و احتمالاً برخی شهرستان‌ها)، وجود داشت. در این میان، با تشکیل کلاس ویژه دختران در مدرسه دخترانه آمریکایی‌ها، زمینه لازم، برای آموزش علمی موسیقی برای زنان و دختران نیز، فراهم شد. در عرصه اجرا، مهم‌ترین گواه گسترش موسیقی جدید در ایران، برگزاری کنسرت‌های متعدد تک‌نوازی، و ارکستر، توسط هنرمندان خارجی و ایرانی است. تلاش هنرمندان ایرانی برای ساخت و اجرای قطعات مشکل و پیچیده‌ای همچون اپرت، صرف‌نظر از نتیجه کار، که مسلماً به هیچ وجه قابل مقایسه اپرت‌های اروپا و مغرب‌زمین نیست، خبر از پیدایش استعدادهای درخشانی در عرصه موسیقی می‌داد.

تأثیر انقلاب مشروطه بر گسترش موسیقی سنتی ایرانی را نیز، نمی‌توان منکر شد. ظهور چهره‌های نامدار و ماندگاری در این عرصه، از جمله تأثیرات انقلاب مشروطه بر موسیقی سنتی ایرانی است. چهره‌ها و هنرمندانی که با استفاده از آموخته‌های خود و، طی حرکتی جدید، تلاش خود را برای تطبیق مبانی موسیقی ایرانی با نگرش جدید در موسیقی، انجام دادند؛ صرف‌نظر از نتایج حاصله از چنین تطبیقی، تلاش آنان نیز، به نوبه خود نوآوری‌هایی را در این عرصه به دنبال داشت.

چنین است که در نتیجه یک تحول عمیق فرهنگی و اجتماعی در جامعه و در اثر به وجود آمدن شرایط مساعد، در کوتاه‌ترین مدت، استعدادهای بزرگی در عرصه هنر اصیل موسیقی پدیدار و بنیان تحولی اساسی، در موسیقی ایران، گذاشته شد.

در پایان دومین مجلد از مجموعه پژوهشی در هنر عصر مشروطیت، سخن خود را با تشکر مجدد از سرکار خانم سپیده نوروبی، مدیر محترم «نشر مهرنامگ» و، همکاران گرامیشان، در بخش‌های فنی چاپ و نشر کتاب، به پایان می‌برم.